

A R N E N O V Á K

**ČESKÉ PÍSEMŇICTVÍ
S PTAČÍ PERSPEKTIVY**

AVENTINUM 1920

P Ř E D M L U V A

Podnět tohoto stručného náysu byl zcela příležitostný. Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky pojalo v době příprav k letošnímu sletu všesokol-skému záměr, informovati o české kultuře cizince, kteří v míře tak hojné v Praze i za hranicemi vztahovali dychtivé ruce po zprávách o našem životě. I obrátilo se k učencům a spisovatelům s žádostí, aby napsali ze svých oborů zhuštěné a zaokrouhlené studie, jež v překladech do světových řečí měly býti souborně vydány jakožto malá encyklopedie vědomostí o naší republice a našem národě. Pokud vím, přání ministerstva bylo včas vyhověno, ale k překladu dodaných prací a dokonce k jejich publikaci do konce června nedošlo. Patrně náš zahraniční úřad má za vhodnější dodatečně vnucovati lhostejným cizincům pomůcku, kterou bylo možno podati v pravou chvíli vnímavým a ochotným hostům. Či soudí náš nejvyšší úřad diplomatický, že jest i v oblasti kulturní zbytečno, aby západní Evropa byla správně poučena o skutečných poměrech v Československé republice? Nevyčkal jsem oficiálního výkladu o těchto opravdových či domnělých důvodech, nýbrž vyžádal jsem si svou studii nazpět a nyní ji podle přání nakladatelova odevzdávám veřejnosti v původní podobě.

Nebudíž tedy, prosím, zapomínáno, že byla původně určena pro cizinu, která na nás hledí vskutku s ptačí perspektivy. Nemínil jsem hromaditi jména, letopočty, knihopisné jednotlivosti; užil jsem co nejvydatněji obtížného práva vypouštěti a potlačovati vše podružné a nepodstatné; nedbal jsem ničeho tolik jako toho, abych co nejzřetelněji vypracoval logiku vývoje. Neskrývám si sám nedostatky svého náskru a na dva z nich upozorňuji výslovně jako na důsledky základní osnovy přizpůsobené účelu spisku. O českém dramate, jež i s českým divadelnictvím mělo býti v informačním díle vylíčeno samostatnou statí, se zmiňuji velice skrovně a skoro jen nápovědmi, jsa si ostatně

jíst, že jeho osobností i výtvořů při pohledu s ptačí perspektivy namnoze zanikají. Písemnictví doby předobrozenské probráno jest pouze přehledně, neboť vím, že se cizina hlavně zajímá o literaturu novodobou. Přes to věřím, že spisek můj vykoná i v českém originále své poslání a že vedle mých soustavných děl literárně historických bude vlídně přijat jako pokus o spojení dvou druhů literárních: přehledu vývoje slovního a zkratkového podobiznářství.

V Proseči, v září 1920.

ARNE NOVÁK.

Když český národ na počátku XV. století upozornil Evropu na svůj duševní život velkým náboženským hnutím husitským, provázeným podivuhodnou statečností válečnou, měl za sebou již značný rozvoj kulturní, obsahující několik století a vyjádřený rozvětveným písemnictvím, které jest ze slovanských literatur vůbec nejstarší.

Staročeský jazyk, jehož zlomkovité písemné památky možno sledovati od věku XI., hodil se znamenitě k vyjadřování slovesnému jak bohatstvím tak odstíněností svých tvarů i výrazů; vynikal kromě libozvučnosti a rozmanitosti svého hláskosloví tak rozvitým skloňováním i časováním a tak jemným smyslem pro slovné i větné rozdíly, že to připomíná až řeči klasické. Za krátké církevní epizody cyrilometodějské v říši Velkomoravské v IX. století přijal ne jeden kulturní prvek z bohoslužebného jazyka staroslověnského, ale pak se po celý středověk učil od latiny, které také v Čechách se užívalo stejně ve veřejných listinách jako ve školách a ve chrámech: čeština osvojila si od mezinárodní řeči všech vzdělaných národů západní Evropy mnoho náboženských terminů i abstraktních výrazů pro svůj slovník, ale přizpůsobila se také vydatně latinské syntaxi, před jejíž výhradní nadvládou ochraňoval později pouze lidový původ většiny spisovatelů. Ale již počátkem XIII. věku nadchází na české půdě mocný zápas mezi ctihodnou učitelkou a mladou, poněkud neobratnou začkou. Národní jazyk vniká postupně do formulí, písní a pomůcek bohoslužebných, ano z hluboce zbožného ducha českého vytváří se, proti výslovnému přání církve, malá literatura náboženských zpěvů českých, z nichž dva nejstarobylější a nejvelebnější, „Hospodine, pomiluj ny“ a „Svatý Václave, vévodo české země“, doposud se ozývají pod klenbami katedrály sv. Víta na hradě pražském.

Toto zápolení mezi jazykem národním a mezi latinou, jakožto dorozumívacím prostředkem kněžské i laické inteligence, která v mezinárodní řeči byla již vytvořila vynikající díla kronikářská, rozhodnuto bylo konečně ve prospěch češtiny. Stalo se to v oné převratné době, kdy český, teritoriálně rozsáhlý stát ztratil národní dyna-

stí Přemyslovců, a kdy se na slovanskou půdu hrnuly právní, hospodářské i kulturní vlivy cizí, spoléhající hlavně na rozsáhlou německou kolonisační netoliko na zemském pohraničí, ale v městech, v samém srdci vlasti. Od počátku XIII. věku postupuje již nepřetržitě duchovní i světské písemnictví v Čechách psané mateřtinou a to mluvnicky velice vybroušenou; jako v jiných literaturách západních také zde časově i hodnotou předstihl vývoj veršované slovesnosti, pyšníci se značným uměním rýmovnickým, prósu.

Obsahem i názorem sledují tyto začátečnické pokusy vesměs směry a vzory cizí, které buď z Německa neb z Francie přicházely ke kulturně mladému a lačnému národu, uvádějíce sem jednak asketické ideály církevní, jednak rytířskou vzdělanost s její dobrodružností a uhlazeností, jednak, o něco později, veselý rozmar žactva universitního. Ale ať šlo o tlumočení nábožných legend, ať o zpracování romantické Alexandreidy, ať o ukázky rytířských pověstí německých a bretoňských, ať o jarou lyriku a rozpustilé velkonoční scény, v nichž si studenti pražští libovali, vždycky jevila se v staročeském básnictví snaha podati něco více než pouhé překlady předloh západoevropských. Spisovatelé, kteří náleželi většinou trojímu stavu, kněžstvu, rytířstvu a žakovstvu, usilovali, seč byli, o zčeštění a znárodnění cizích látek: vkládali do nich ukázky národní moudrosti jako přísloví a říkadla, zpestřovali je realistickými obrázky vyzorovanými v domácím okolí, přizpůsobovali je životním poměrům ve své vlasti. Takto nabývalo staročeské písemnictví již v prvních obdobích svého vývoje národního svérázu, jímž se podstatně liší od sousedních literatur. Ještě dnes mluví k nám z něho hrdý a sebevědomý Čech, který zakládá si na svém jazyku a na svém státě, jsa hotov hájiti jich proti cizozemcům a přemítaje důmyslně o prostředcích k jejich zvelebení — jmenovitě spisovatelé ze stavu rytířského, na př. skladatel originální kroniky Dalimilovy, vynikalí takovou uvědomělostí. Středověký Čech cítil se nadšeným a rozhodným křesťanem, jenž se nikterak nespokojoval s dogmatickou a liturgickou stránkou své víry, nýbrž s velkou mravní rozhodností a čilým smyslem praktickým

naléhal na to, aby zásady Kristovy byly v lidské společnosti uskutečňovány a důsledně prováděny. Proto jeho etické horlení bylo pravidelně spojeno s říznou a nelítostnou mravokárnou kritikou společenských zlořádů: v literatuře staročeské náleží velmi význačné místo satíře, která se opírá o přesné a bezohledné pozorování skutečností a se zdarem užívá gnomického bohatství mluvy lidové. Z těchto jadrných a drsných dřevorytů ve verších poznáváme názorně a bezprostředně život starých Čechů ve XIV. století, ale zároveň také jejich mravní rozhodnost usilující o čistotu a poctivost celé společnosti, králem i dvorem počínajíc a drobným řemeslnictvem končíc.

Teprve však, když od tohoto veršování a rýmování, napojeného štavami života, sáhneme po staročeské próse, rozvine se před našimi zraky úplný obraz vysoké kultury, již bylo v Čechách dosaženo za vlády rodu Lucemburského, jmenovitě za pozeňnaného panování Karla IV., Otce vlasti. Národ, jehož stát dosáhl netoliko nebývalého rozpětí teritoriálního, ale i dokonalého politického a právního zabezpečení, má již svou literaturu právnickou, opírající se o starší tradici. Náboženské nadšení, které, podporováno štědrostí a uměleckým vkusem císařovým, vybuodovalo nad Prahou celý les gotických chrámů, vyzdobených sochaři, malíři i klenotníky, projevilo se v životopisech světců i v rozjímavých spisech. Zájem panovníkův o minulost celé země podnítil kronikáře, a i sám vladař sáhl k peru dějepiscovu. Leč největší význam pro duševní život národa měl osvícený čin Karla IV., že v Praze po vzoru pařížském založil první středoevropskou universitu, která jmenovitě na fakultě bohoslovecké i artistické shromažďovala výkvět inteligence z východní i střední Evropy. Učení její profesori, kteří hověli stárnoucí scholastice realistického směru, nevykonali sami valné práce vědecké ani výchovné, leč povznesení úrovně náboženského studia vůbec v Čechách přineslo ovoce stejně vzácné jako neočekávané.

Jeden z prvních žáků university Karlovy, jihočeský zeman Tomáš ze Štítného, dovedl spojení vrozenou hloubavost i mravní přísnost muže z lidu s poznatky scho-

lastického i mystického bohosloví universitního a školný důmysl dialektikův se smyslem pro praktické potřeby životní. Když se vrátil z Prahy na svůj zděděný stateček, oddal se spisovatelství náboženskému, objímaje stejně metafysiku a dogmatiku křesťanskou jako mravovědu. Ale nepsal pro učené odborníky vědeckým jazykem latinským, nýbrž pro své děti a pro lid vzornou a bohatou mateřštinou, jejíž byl mistrem, a třeba že tento neslýchaný čin laický budil pohoršení u theologů, hájil důsledně přesvědčení, že obecný člověk má být i o nejvyšších věcech poučován ve svém rodném jazyku. Tato zásada o zlidovění bohosloví spolu s přísným rozhorlením mravním činí Tomáše ze Štítného, který bývá též, a to právem, nazýván otcem české filosofie, skutečným předchůdcem reformace české, třebaže dogmaticky se konservativní zeman ani o vlas neuchýlil od věrouky církevní.

Na konci života Tomáše ze Štítného se již na všech stranách ozývalo hnutí reformační, čerpajíc zápalnou látku z nejrůznějších stran a zasahujíc všechny stavy národa. Mravní rozhorlení a chiliastické vytržení lidových kazatelů bylo bouřnou předehrou; z Francie doléhaly ohlasy kritického úsilí bohoslovců pařížských o obrodu církve; z Anglie přineseno bylo do Čech odvážené učení Johna Wyclifa o církvi a došlo na universitě pražské neobyčejné pozornosti; ve vrstvách selkých i drobného měšťanstva šířil se odpor proti zne-mravnělosti kněžstva a vyšších stavů vůbec. Stejně pronikavá jako neúprosná kritika církevní tradice, kterou podnikl odvážný myslitel bohoslovný Matěj z Janova a z níž odvozoval požadavek důsledného návratu k apoštolskému křesťanství, nenašla žádoucího ohlasu. Teprve Jan Hus dovedl učiniti z otázky reformace životní problém celého národa, když rozpravy o věcech víry přenesl s universitní katedry do lidu a když své stanovisko zpečetil smrtí mučednickou.

Jan Hus byl větší spisovatel než bohoslovec. Jako universitní učitel, jenž si získal nesmírnou popularitu úspěšným krokem o znárodnění vysoké školy pražské, přidržel se běžného realismu a spojil jej bez obtíží s radikalismem Angličana Wyclifa, v jehož nauce do-

časně utonul, a to tak, že v latinských svých spisech podává málo více než parafrázi mistra oxfordského. Jako český spisovatel a prstonárodní kazatel znal však tento syn prostého venkovana cestu, vedoucí neklamně k srdci lidu. Rozuměje správně potřebám přítomnosti, zavrhl v pravopise i v jazyce archaismy a přizpůsobil je živému usu. Dbal o rozkvět lidového zpěvu v kostele jazykem národním a dovedl umění kazatelské, které přenesl konečně z chrámu pod širé nebe, k veliké dokonalosti. V duchu literární tradice staročeské kořnil svou řeč živly gnomickými, lidovými metaforami, realistickými obrázky ze skutečnosti. Nezavrhoval satiry, paskvilu, zkresleniny, jichž vydatně užíval ve svých spisech polemických, ale naopak byl ztělesněnou vlídností a něhou v osobních projevech, zvláště v proslulých listech posílaných ze žaláře žákům a krajanům. Za každou slovesnou prací Husovou stojí celá osobnost, soustřeďující v sobě hlavní síly svého národa ve své době. A tato osobnost vstoupila dne 6. července 1415 na hranici v Kostnici, aby poznanou pravdu proti vůli celého koncilu a k úžasu vši Evropy obhájila svým životem.

Náboženské hnutí, které vyvolala mučednická smrt Husova a které „proti všem“ sáhlo k obranné a vítězné zbrani, nebylo nikterak příznivo literárnímu životu. Přísně asketický duch husitský, který se občas projevoval radikálním obrazoborstvím, odsuzoval umění vůbec a přisuzoval písemnictví toliko úkol vzdělavatelný a nábožensky i mravně výchovný. Tak na několik století vymizelo z Čech takřka veškeré básnictví, výpravná prósa i světské drama v jazyce národním; pokud se neuchýlily do nejnižších vrstev neliterárního lidu, sloužily tyto druhy krásné literatury za pouhé pomůcky náboženské i politické polemiky. Zato horlivě bylo pěstováno náboženské písemnictví ve všech svých oborech. Znovu a znovu byly překládány částky Svatého písma, z nichž pak pořizovány soubory biblické, poskytující nejprve písařům a iluminátorům, záhy po vynalezení knihtisku také tiskařům, aby osvědčili své umění. Kazatelé učení i lidoví skládali sbírky výkladů na texty biblické, t. zv. postily, a ježto do nich rádi vsouvali mravokárné a satirické vložky, jsou tato díla doposud

cenným pramenem pro poznání poměrů z oné doby. Po stopách Jana Husi dbali husité o náboženský zpěv, který vedle čtení a výkladů bible se stal jádrem jejich bohoslužby a byl po stránce hudební i slovesné doveden k velké dokonalosti: z ničeho nevane k nám dodnes tak uchvacujícím víchrem drsný a hrdinský husitský duch jako ze sborové písně tábořské „Kdož jste boží bojovníci“, která pravděpodobně souvisí s osobou samého geniálního vůdce husitského, slepého a vznešeného Jana Žižky z Trocnova — smysl pro přísnou vojenskou kázeň, neohrožená statečnost bitevní jsou zde sdruženy se starozákonní důvěrou v Boha a s ryze křesťanským nadšením pro statky duchovní.

Když se již učení tábořské a s ním válečná moc husitská neodvratně rozkládaly a upadaly, domyslíl v samotě českého venkova hloubavý sedlák, jihočeský krajan Jana Husa a Tomáše ze Štítného, Petr Chelčický, vůdčí zásady a záhady české reformace, podrobil je příkré kritice a došel důsledků, které sice popíraly životní praxi husitskou, ale zároveň tvořily základ pro nové útvary duševního i mravního života v Čechách. Třebaže neznal valně latinsky, a neprošel tudíž studiem akademickým, osvojil si Petr Chelčický přece všecek myšlenkový kvas, cizího i domácího původu, který znepokojoval od počátku XV. století Čechy; s prudkým radikalismem a se sklonem geniálního primitíva zjednodušovati vše, dobral se krajních důsledků úsilí reformačního a ztlumočil je drsným, ale mohutným slohem mísícím rozbor bohoslovný s časovou invectivou a praktickou filosofií s demagogickým kazatelstvím. Zcela rozhodně zamítl veškerou tradici i organizaci církevní a vymáhal návrat k apoštolskému zřízení, přičemž jako o jedinou autoritu se opíral o bibli, pojatou značně racionalisticky. Nezastavil se u náboženství a u církve, nýbrž podrobil svému zdrcujícímu úsudku starokřesťanského supranaturalisty také stát a společenské zřízení. I zde osvědčil svůj selský radikalismus: odsoudil středověké rozdělení na stavy, popřel oprávněnost královské moci a státního zákonodárství, stíhal nedůvěrou kupce, úředníky a připouštěl, že pouze ruční práce rolníkůva na vesnici jest povoláním bohumilým.

Zde v samotě, nedbaje majetku ani moudrosti světské, měl opravdový křesťan uskutečňovati království boží na zemi. Ač Chelčický sám byl duše vášnivá a útočná, kázal neodpírati zlému a zavrhoval veškeré násilí; proto odsoudil také husitské války a velel svému ohroženému národu, aby zastrčil meč do pochvy. Tento křesťanský anarchismus a selský primitivism Petra Chelčického náleží nesporně k největším koncepcím ducha středověkého a zároveň k nejstatečnějším výrazům slovanské mysli; není divu, že v něm po 250 letech Lev Tolstoj pozdravil svého předchůdce.

Petr Chelčický, jenž byl asi o dvacet let mladší než M. Jan Hus, zemřel kolem roku 1460, ale již před smrtí jeho spojilo se několik nábožných a myslivých žáků jeho, aby uvedli do života jeho mravně náboženské zásady. Tak vznikla ve východních Čechách proslulá Jednota bratří českých, která netoliko vzácným způsobem oplodnila kulturní život český, ale mravně obrodila i národy cizí, zvláště kolonisty v severní Americe. V klopotné práci sedlákově, v evangelické chudobě a v bratrské svépomoci i solidaritě žili první Čeští bratři v pohorských, odlehlých končinách a vydrželi tu pronásledování od vládnoucích církví. Zprvu neměli ani pevné dogmatiky ani jednotné organizace, ale postupně proměnili se v dokonale zřízenou společnost náboženskou, kde nebylo rozdílů majetkových ani stavovských. Původní jejich odpor k světské moudrosti a mimonáboženskému poznání stavěl je mimo kulturu, leč záhy jali se pečovati o školství, užili vynálezu knihtisku, aby šířili své spisy dogmatické a své pečlivé sbírky náboženských písní, ano počali se starati o své dějiny, založili archiv bratrský, vychovávali si odborně vzdělané historiky a v XVI. století stáli v čele kulturního snažení celé své vlasti. Nebyla to zrada původních přísných zásad, nýbrž nutný ústupek životní potřebě, jako přijali do svého středu také urozené a vznešené osoby, pokud se zároveň vyznačovaly bezúhonností mravní, tak osvojili si konečně i zásady humanismu, který tenkrát opanoval se značným zpožděním českou vzdělanost.

První kroky humanismu na půdě české, kam prostřednictvím kanceláře císařské a později zásluhou učí-

telů universitních pronikal z Itálie, měly ráz ne-li přímo protinárodní, tedy dozajista nenárodní. Byli to valnou většinou katoličtí učenci a šlechticové, necítící sympatií ke svým kacírským krajanům, kdož v umělé latině ciceroniánské pěstovali dekorační básnictví, didaktickou rétoriku a výjimečně také úvahy státnické. Teprve později přilnuli k cizímu kulturnímu směru též věrní Čechové, zachovávající reformační tradice a pracující obětavě pro národní stát; umínili si neopouštět mateřštinu, nýbrž vzdělávat i zdokonalovat ji podle humanistického ideálu formalistického; tlumočili v překladech velké vzory klasické; vnášeli do spisovatelství, které tak dlouho posluhovalo výhradně náboženským sporům, pokročilé metody vědecké. Nejkrásněji snažení tohoto národního humanismu českého osvědčil vynikající právník Viktorin Kornel ze Všehrd, který v rozsáhlém díle podal zároveň úplný i kritický obraz vyspělé a rozvitě právní kultury české, kterou dovedl zároveň pojmuti historicky i obhájit její tradiční neporušenosti proti úskočným záměrům romanistů. Poctivého a ušlechtilého Čecha neprojevil pouze v úzkostlivé péči o ryzost mateřštiny, která se tu odvážila na předmět vědecký i na výraz složité umělosti, nýbrž zvláště čistě lidským smýšlením, ujímajícím se utlačovaných a ztotožňujícím právní cit s křesťanskou spravedlností. Zde opravdu humanism byl průchodem k humanitě.

Z humanistického pokroku těžila vydatně populárně vzdělávací prósa česká, která hojností a rozmanitostí plodů i významem pěstitelů úplně zastínila krásné písemnictví, které i nadále úplně zkomíralo. Hojně byly vydávány spisy přírodnické a lékařské, díla státnická, s největší oblibou však cestopisy a to zvláště záznamy původních cest do Palestiny, kde nábožný duch český hledal stopy Spasitelovy, šíře zároveň své vědomosti o zemích a národech. Skutečného mistrovství dosáhla však česká prósa v XVI. a XVII. věku v jediném oboru: v dějepiscectví. Veliké události politických i náboženských dějin naplňovaly nepřetržitě zemi a nedopřávaly generacím ani, aby v klidu vydechly. Šlechtici i města zápasili s panovnickou mocí, která od nastoupení Habs-

burků na český trůn r. 1526 směřovala více a více k absolutismu a přísně trestala vzdorné rebely; obě národní církve, husitští utrakvisté i čeští bratři, zápolily mezi sebou, ale odrážely zároveň mohutnější sílu katolicismu, opírajícího se o přízeň habsburských císařů a vedeného řádem jezuitským; od německého i švýcarského protestantismu přicházela české reformaci podpora, ale spolu nebezpečí vnitřního rozkladu; z rozbouraných vln vzájemného boje všech proti všem občas nořila se vznešená myšlenka náboženské snášelivosti a státně vlasteneckého dorozumění hlavních činitelů v zemích koruny české. Pozorování takových dějů, stranických motivů i povah, které za nimi se rýsovaly, podporovalo ovšem značně psychologický bystrozrak dějepisců, neméně než čtení klasických vzorů starověké historiografie. Protože k tomuto chápání přistoupilo i odborné studium pramenů a dokumentů a smysl pro dějiny správný, povzneslo se české dějepisectví této doby k opravdové výši naukové; zvláště některé monografie, založené na osobním prožití událostí, působí duchem až moderním. Vedle nich nechybělo však ani zábavných, lehce vypravovaných kronik lidových, které dovedly budít zájem pro dávnou minulost, upoutávající lehounkým tónem vypravovacím, jenž arcíř jen nedostatečně zakrýval nekritičnost a libovolenost pojetí.

Dokonalý smír mezi duchem bratrským a humanistickou vzdělaností provedl v druhé polovici XVI. věku biskup Českých bratří Jan Blahoslav. Náležel již k onomu pokolení, které přijalo humanistické nauky z německých universit; odtud pro celý život si osvojil směr, který Melanchthon byl tak přesně vyznačil heslem „literata pietas“. Podle názoru Blahoslavova, v jehož nitru učenec daleko převyšoval bohoslovce, vede pravá cesta k dokonalé zbožnosti a křesťanské lidskosti důkladným vzděláním, opírajícím se o kulturu zároveň bibliickou i staroklasickou; tuto pojímal Blahoslav v duchu XVI. století arcíř spíše rétoricky než filosoficky neb umělecky. Jako Jan Hus, na nějž vědomě navazoval, zajímal se i Jan Blahoslav o mluvnické otázky, k nimž u něho přistupoval zájem prosodický; stejně jako on

dbal o rozvoj kazatelství a duchovní písně, ale při tom zvláště studoval její stránku hudební; v tradicích Jednoty bratrské pěstoval, a to skutečně kriticky, dějepisné badání.

Ale hlavní dílo stejně krátkého jako bohatého života tohoto křesťanského humanisty bylo posvěceno bibli, z níž Jednota bratrská, věrna odkazu Petra Chelčického, stále vycházela a k níž stále se vracela. Jako Luther umínil si Jan Blahoslav — podle humanistické zásady: *ad fontes* — přeložiti Písmo svaté z originálu, očištěného filologickou kritikou, a tak emancipovati se od Vulgaty; jeho jazykový cit, vkus a vzdělání zaručovaly, že se to stane čistým jazykem mateřským. Blahoslav sám přeložil Nový zákon, kdežto k překladu Starého zákona sestoupila se v Jednotě bratrské celá komise znalců, z jejichž rukou vyšla na Moravě dvacet let po smrti Blahoslavově slavná Bible kralická, kterou se český národ doposud pyšní jako vzácným klenotem svého písemnictví a jež stále znovu se otiskuje Biblickou společností britskou. Drahocennější než veliká učenost filologická a exegetická, uložená v kritice textové i v hojných poznámkách, jest klasický jazyk tohoto překladu, podivuhodně jedolitého při původu tak složitém. Bratři dovedli spojití živost mluvy lidové s velebou monumentálního jazyka literárního, jak se vyvinul tradicí stouletou; ocenili správně to, co rozlehlé oblasti české řeči, rozdělené na různá nářečí, jest společného; dovedli se úplně osvoboditi od humanistické těžkopádnosti, která tehdy ovládala, i od nezdravé módní záliby pro germanismy a latinismy, takže Písmo svaté v jejich tlumočení se stalo i nejprostšímu křesťanu srozumitelným. Po Husovi byl takto (ale s větší důkladností a důsledností) kodifikován jazyk spisovný — to kromě vzorného školství byl nejkrásnější světský odkaz Jednoty bratrské národu. Jinak nedovedli ani nejlepší stilisté této doby na př. horlivý polyhistor a neúnavný vydavatel Daniel Adam z Veleslavína zprostiti se nákladného a nepřírozeného slohového baroka, které vlivem humanismu v XVII. věku zaplavilo literaturu na označenou, že písemnictví, které vyrůstá v skleníku studovny učencovy a ztrácí jakýkoliv styk s lidovým životem, vážně churaví.

Ještě po bělohorské katastrofě r. 1620, která zasáhla stejně do vývoje kulturního jako do života politického a náboženského a národ husitský a bratrský vydala na pospas krvavé zvůli habsburské dynastie a jesuitské protireformace, promluvila Jednota bratrská k Evropě způsobem slučujícím zásady křesťanské reformace s vědou humanistickou. Stalo se to ústy posledního biskupa Českých bratří, Jana Amose Komenského, velkého učitele národů. To, oč vznešený exulant český se snažil za svého pobytu ve Švédsku, v Anglii, Holandsku a Uhrách a co vložil do svých světoznámých tří děl latinských „Janua linguarum reserata“, „Orbis pictus“ a „Didactica magna“, náleží jako trvalý statek kulturní celému lidstvu: že vzdělání, a to především vzdělání v mateřtině, se má dostat každému bez rozdílu stavu, rodu a pohlaví; že se má mládež učití nikoliv slovům, nýbrž názoru, jehož dosáhne nejsnáze vydatným vyučováním věcným a postupem od abstraktního ke konkrétnímu; že vedle ducha dlužno vzdělávati také tělo, čemuž nejlépe poslouží uvedení cviků a her do školy; že škola, řízená učitelem laskavým, má býti místem radosti. Tyto zásady valnou většinou původní nepodával J. A. Komenský jakožto ojedinělé poznatky, nýbrž jako organické součástky velkého plánu encyklopedického, jež sám jmenoval pansofii; všecko lidské vědění, dotud rozptýlené, chtěl přesně a účelně uspořádati v jednotnou soustavu, opírající se o víru stejně jako o rozum; prostřednictvím pansofie by se člověk křesťan přiblížil nejvyššímu cíli svému, totiž poznání Boha a splynutí s ním. Ale Komenský, předchůdce encyklopedistů, pokročil ještě dále: v krvavé době třicetileté války snil o harmonii všech národů, států a náboženství a předpověděl tak svaz národů.

Vedle tohoto odkazu světu, dodnes jen zcela vyplněného, zanechal Jan Amos Komenský mnoho děl svému národu, psaných jeho jazykem a adresovaných mu za nejtěžších zkoušek, kdy Komenský sám bloudil s místa na místo, nespátřiv od 35. roku více své ubohé vlasti. Kromě knih pedagogických, psaných výhradně neb původně česky, jsou to namnoze díla nábožensky rozjímavá a mravně útěšná, prosycená osobním hořem my-

slitele, který byl zároveň básníkem. Z nich zvláštního podivu jest hodna rozsáhlá alegorická skladba „Labyrinth světa a ráj srdce“, kde, nakresliv swiftovským perem zdrcující obraz společnosti lidské, prchá křesťanský filosof k Bohu, aby v něm našel pravé štěstí. Jakoby na rozloučenou shrnul J. A. Komenský v tomto díle základní rysy českého písemnictví ve středověku: přísnou vážnost mravní, založenou na názoru křesťanském, živý smysl pro skutečnost, projevující se přísným pozorováním a kresbou realistickou, zálibu v alegorii, sklon satirický a jakýsi nedostatek porozumění pro pravou uměleckou volnost; ale vše, co v písemnictví před Komenským jest jen rozptýleno a naznačeno, provedeno jest tuto ve velikých obrysech, jako osobnost Jana Amose Komenského ztělesňovala přímo monumentálně nejlepší snahy a tužby národa Husova a Českých bratří.

Když r. 1670 kmetný Jan Amos Komenský položil v Amsterdamě k věčnému odpočinku unavenou hlavu vyhnancovu, rozprostíraly se nad jeho pokořenou a umlčenou vlastí temnoty, jež nemají sobě rovných v dějinách vzdělaných národů. Vylidněny krvavými exekucemi i násilnou emigrací, zbaveny domácí šlechty i skutečného vzdělanstva, ochuzeny hospodářsky, seslabeny politicky, staly se Čechy výhradnou kořistí jesuitské protireformace, která zmocnila se university, škol, tisku a zahájila slovem i ohněm vyhlazovací činnost proti všemu, co připomínalo prokletou reformaci. Ale za spálené knihy kacířské nedovedli dáti katoličtí horlivci, mezi nimiž zprvu nechybělo upřímných vlastenců, žádné náhrady, neboť jejich asketická a mravokárná produkce, nesouvisící ani s životem národa ani s myšlenkovým duchem evropským, sotva zasluhovala ve své nechutné bédnosti názvu literatury; v XVIII. století pak postupně dohasínala. Latinské a později i německé knihy zaplavily Čechy, kde nyní i školské vzdělání octlo se v úpadku; jazyk kazil a porušoval se víc a více vlivem němčiny i zvráceným úsilím nevzdělaných puristů; smysl pro dějinnou souvislost uměle byl vyhlazen metodami jesuitskými. V polovici věku XVIII. nebylo nikde naděje, že národ takto přitlačený k zemi mohl by se

kdy vzpamatovati. Leč v selském lidu udržoval se plamének zdravého života národního. Řeč zachovávala si svou tvarovou i výrazovou přesnost, své metaforické bohatství, své gnomické kořeny. V pověstech, zkazkách, místy i ve vzpomínkách náboženských sekt žila dějinná tradice a s ní národní vědomí. Tvořivá fantazie lidu zbásnila právě v těchto těžkých dobách v Čechách, na Moravě i na Slovensku ony čarovné písně, hned hluboce zádušné, hned výbušně veselé, někdy ironicky štiplavé a jindy milostně něžné, plné vůně lučin a lesnatých strání, které za nedlouho měly pomáhati umělcům básníkům při hledání a nalézání pravé poesie.

Nastal-li v poslední pětině XVIII. věku přece obrat k lepšímu, z něhož pak se vyvinulo celé národní obrození ve vškerých směrech duševního života, bylo to podivuhodným, ať nedím, zázračným výsledkem v pohyb uvedených kulturních sil evropských, které našly živý ohlas v Čechách, pyšnicích se pod mrtvou korou úpadku vysoce zdravým a svěžím jádrem národním. Dva osvícení panovníci habsburského rodu, kteří podle vzoru svých druhů na ostatních trůnech evropských vnesli do starobylého a zpátečnického císařství skutečnou osvětu a ušlechtilé lidumilství, poskytli hospodářskými, sociálními i právními reformami českému lidu možnost zdárného vývoje; ve vzdělanstvu za podpory vlády a pod vlivem zahraniční vědy a filosofie nabyt vrchu osvícenský směr, jenž důsledným racionalismem, neohroženou kritikou a bezohledným popíráním tradice znamenal úplnou porážku jezuítské protireformace. Universita stala se ohniskem skutečné vědy, vedle ní vznikaly učené společnosti s horlivou činností přednáškovou i publikační, kritické časopisy seznamovaly s naukovým ruchem za hranicemi a potíraly vžité predsudky, lidoví novináři v časopisech i brožurkách tlumočili nové názory vrstvám nejširším. Ale pokud tyto pokrokové snahy osvícenské i lidumilné přímo přicházely od vídeňské vlády neb byly od ní podporovány, přinášely s sebou veliké nebezpečí národní; byly zároveň pomůckou rakouského centralismu, který neuznával historického státního práva českého, a germanisace, která mínila všecky národy v Rakousku oběto-

vati fantómu jednotné národnosti státní. Tento tlak, prováděný s velkou rozhodností, vzbudil stejně rozhodný protitlak v Čechách, a zde jsou prvopočátky národního uvědomění. Proti vídeňskému centralismu opřela se stavovská šlechta, jejíž práva byla vážně ohrožena a jala se horlivě podporovati ušlechtilé snahy některých učenců z kněžského i laického sboru, kteří vystoupili na obranu českého jazyka a české národnosti.

Leč běda! Jazyk český, věrně zachovávaný v mluvě lidové, nebyl vzdělancům běžný; jeho mluvnické ústrojí bylo neprozkoumáno, takže pošetilí novotáři, neznalí jazykové tradice, v něm řádili bez přítrže; prunedbav půl druhého století kulturního vývoje, nevyhovoval potřebám vědeckým. Stejně nesnadno bylo opírati národní uvědomění o historickou tradici, která byla značně zakalena předsudky protireformačními: nejslavnější doby národní minulosti byly buď zapomenuty neb provázeny opovržením a potupou; dějepisné památky byly rozptýleny a badání nepřístupny; bajky kronikářů a legendy náboženských zuřivců nahrazovaly v lidových myslích skutečný obraz vlastenecké minulosti. Zde všude bylo obětavým a pracovitým buditelům nasaditi rádlu, a proto v čele hnutí obrozeného za doby osvícenské stojí vědecké badání jazykové a historické. Ježto však nešlo pouze o to, probuditi vzdělance, nýbrž stejnou měrou získati pro národní věc lidové vrstvy, provází tuto naukovou činnost horlivé úsilí popularisační a lidovýchovné, prodšené ušlechtilou lidumilností a emancipačním nadšením osvícenským. Aby lidoví čtenáři mohli čítati správný a jadrný jazyk, vydávány pro ně památky staršího písemnictví českého; pro jejich poučení historické spisovány v lehké formě vlastenecké kroniky; na divadle a o něco později i v novelistice předváděny jim prostoduchou technikou a s hojnými tirádami vlasteneckými a demokratickými výjevy z dějin; noviny i kalendáře posilovaly jejich uvědomění národní.

Toto první osvícenské období národního obrození, které se končí asi válkami napoleonskými, mělo jednak ráz vědecko kritický, jednak povahu popularisační, ale nepohřešovalo ani zcela myšlenky politické. Již první

z badatelů a buditelů jazykových zdůrazňovali příbuzenství češtiny s jazyky slovanskými, a odtud byl pouze krok k tomu, aby tento názor vědecký byl přenesen do oblasti veřejné: Čechové nestojí osamocení, nýbrž jsou příslušníky velké rodiny slovanské, o níž se mají v čas potřeby opřít, a jmenovitě v Rakousku, v němž tvoří Slované většinu, otevírá se volné pole zdravé a prospěšné politice austroslovanské. Takto zároveň s obrozením národním rozvíjela se v Čechách myšlenka slovanská, dodávajíc celému hnutí rázu universálního.

Veškeré snažení osvícenské vědy v Čechách shrnuje a vyvrcholuje mohutná osobnost učeného abbé Josefa Dobrovského, jenž po celém Slovanstvu jest znám jakožto patriarcha slovanské filologie. Rozsáhlé a důkladné vědomosti jazykozpytce, literárního dějepisce a historického badatele provázeny byly přísnou a jasnou kritičností pravého ducha baylovského, jemuž věcná a neúchylná láska k pravdě byla životním náboženstvím. Vyzbrojen těmito zároveň rozumovými i mravními přednostmi, nestal se Dobrovský toliko zakladatelem vědeckého mluvnictví a soustavného literárního dějpisu českého, nýbrž stanovil i zákonné zásady nově české mluvy spisovné, básnické prosodie a kritické metody. Nebyl by toho vykonal bez lásky k českému jazyku a písemnictví, třebaže sám psal jen latinsky a německy; ale přes to byl přesvědčen, že český duševní život náleží pouze minulosti a že jest proto vhodným předmětem naukového badání, nikoliv součástíku živého vývoje; že by Čechové byli schopni vytvořiti krásnou literaturu evropské úrovně, nechtěl přepustiti tento statečný skeptik.

Teprve pokolení, které přišlo po Dobrovském a skládalo se namnoze z jeho žáků, odhodlalo se v romantickém nadšení vznésti dvojí heslo: národní vědy, české netoliko látkou, ale i jazykem a duchem, a národního básnictví; bylo to pokolení bohatýrské, protože nezůstalo při hesle, nýbrž samo je proměnilo v úspěšný čin. V jeho čele stojí vlastní zakladatel nové české literatury, Josef Jungmann, filolog z povolání, ale zároveň muž vzácného estetického vzdělání i vkusu. Obě hlavní, nevýslovně pracná díla Jungmannova, velký slovník

jazyka českého a důkladný soupis domácího písemnictví pokračují v dráze Dobrovského, ale ukazují již z pojetí národa i jeho minulosti zřejmé rysy romantické. Jungmannova literární estetika, které se pak přidržovalo celé národní obrození, jeví zvláštní směs romantismu a klasičnosti: ukládá písemnictví českému, aby se snažilo býti klasickým a to závoděním s moderními i antickými literaturami, ale shledává pravou klasičnost teprve v tom, že národ vtiskne svému básnictví svou původní osobitost, jedinečnou a nenapodobitelnou. Veškeré úsilí Jungmannovo směřovalo k tomu, aby spisovatelům usnadnil cesty vedoucí k takové klasičnosti; sám vytvořil moderní básnickou mluvu, obohacenou také ze zdrojů slovanských; ve vzorných překladech z anglické, francouzské i německé poesie uvedl do Čech příklady vysokého umění slovesného; s jemným smyslem pro zevní ústrojí básnictví udomácňoval rozmanité, namnoze složité formy veršové, přeje si, aby v Čechách stejně bylo pěstováno básnictví přízvučné i časoměrné. Sám nebyl tvůrčím básníkem, ale jeho kritický podnět, jeho přátelská pomoc, jeho estetický vkus stály jako dobré sudičky u kolébky nové české poesie — byl to český Herder, vychovatel i miláček národní romantiky.

Básnictví, které nejprve zkoušelo své neobratné síly v anakreontických hříčkách, v bezduchých náboženských i hrdinských eposejích a v únavných skladbách popisných, mělo zvláštní štěstí, že mezi Jungmannovou družinou se objevili dva opravdoví poetové; každý jiného uměleckého typu, Jan Kollár a František Ladislav Čelakovský, v lecčems přímo antagonisté, ale oba nadšení vyznavači romantismu a stoupenci i apoštolové slovanské vzájemnosti.

Evangelický kazatel ze Slovenska, Jan Kollár, prošel romantickou universitou v Jeně, kde poznal Herderovu filosofii dějin, podle níž božský plán postupného vývoje k humanitě se uskutečňuje skrze velké, národně kulturní celky, střídající se na jevišti světa. Uprostřed pangermánského hnutí romantických studentů pojal v ohnivé své duši pevné přesvědčení, že nyní jest řada na Slovanech. V jejich velkou budoucnost a mravní poslání věřil tím nadšeněji, čím chmurnější byly jeho po-

znatky : v Durynsku nacházel pouze hroby vyhynulých a vyhubených Polabanů ; jeho sentimentálně zbožňovaná milenka, v níž si představoval dceru pomyslné bohyně Slovanstva, mluvila pouze německy, ač pocházela ze slovanské krve ; v Praze i na Slovensku, svém působišti, setkával se se zcela nepatrným uvědoměním slovanským. Snad proto jeho poesie, romantická v zevních formách, ale klasicistická v řečnickém výrazu, v starožitnické učenosti, v umných pointách, měla největší sílu tam, kde lkala, žalovala a bouřila elegií. Velká jeho alegorická skladba „Slávy dcera“, která se zrodila v cudné a něžné erotice a skončila v antikvářské pedanterii, byla statečným a důsažným buditelem činem netoliko pro Čechy, nýbrž pro Slovanstvo veškeré ; ve své době podávala nejsoustavněji evangelium slovanské vzájemnosti, pojaté však nepoliticky. Umělecky vytvořil Jan Kollár v tomto cyklu sonetů s elegickým předzpěvem dokonalý typ romantismu učeného, odvracejícího se od života ke knize, od přítomnosti k dávnověkosti, od skutečnosti k platonismu a napodobujícího umělé i složité formy, v nichž si libuje literární kultura.

Česká básnická romantika měla ještě jednu tvář, jejíž prototyp rovněž dlužno odvozovat od Herdera. Jestliže angličtí a němečtí romantikové přilnuli celou duší ke skutečnému i domnělému lidovému básnictví, jestliže jeho památky sbírali a vědecky studovali, jestliže ve svých umělých výtvorech pilně napodobovali jeho bezprostřední prostotu a svěží úsečnost, nemohl jejich příklad nikde vzbuditi živějšího souhlasu a ochotnější nápodoby než právě v Čechách, kde prstonárodní píseň pěstovaná i v dobách nejhlubšího úpadku obecného, byla pozdravem a zárukou života v lidu. První pokusy o napodobení lidové poesie daly se na úsvitě českého romantismu oním povážlivým způsobem, který v Anglii označen jest jménem Chattertonovým a Macphersonovým. Velmi podnikavý muž, ale prostřední veršovec a filologický ochotník, Václav Hanka, který si později získal jakési zásluhy v slovanské propagandě, nesl se svými druhy těžce, že se Čechům nedochovala ze středověku ani původní starobylá lyrika lidová, ani národní epeje, za jaké tehdy byly pokládány básně

Homerovy, Nibelungy, ruské byliny a srbské písně junácké. I umínala si tato družina odpomoci takovému nedostatku a podle uctívaných vzorů starožitných, ale z hojnými knižními reminiscencemi zbásnila dvě řady malých něžných písní milostných a hrdinských skladeb o činech bohatýrů i pěvců, namnoze z pohanských dob. Tyto padělky prozrazující dosti značné nadání básnické, byly i se svými hojnými anachronismy přeloženy do pochybného jazyka staročeského, přepsány velmi podezřelým způsobem paleografickým a s divadelními efekty „objeveny“ jako Rukopis Královédvorský a Zelenohorský. Trvalo plné tři čtvrtiny století, než věda odkryla smělý pokrok příliš horlivých vlastenců, jimiž se však podařilo povznésti nemálo národní sebevědomí těmito domnělými plody vyspělé vzdělanosti staročeské.

Nesporně uměleckých výsledků dospěl romantickou metodou napodobení lidového básnictví Jungmannův bystrý žák František Ladislav Celakovský. Jasný duch tohoto učeného muže, v němž podle tehdejšího zvyku filolog doplňoval básníka, nadán byl pohodou klasickou, ano přímo goethovskou. Miloval vtíp, jehož jako štiplavý satirik rád užíval v půvabných epigramech, nepohrdal didaktikou a vychovatelskou tendencí v poesii, líboval si v zaokrouhlených formách, které vybrušoval mistrovsky. Od mladých let zamiloval si lidovou poesii a to nejenom svého národa, nýbrž rovnou měrou veškerých kmenů slovanských, sbíral a otiskoval jí a pronikl tak k její podstatě, že v jejím duchu dovedl volně básniti; utajuje skoro úplně svou bohatou osobnost. Tyto samostatné napodobeniny, které své předlohy převyšují slohovým domyšlením typických rysů, jmenoval Celakovský ohlasy a shrnul ve dvou doplňujících se knihách plných přírodní prostoty a svěží gracie: „Ohlas písní ruských“ jest většinou epický, kdežto v „Ohlase písní českých“ převládá lyrika. Celakovskému nechybělo žáků a následovníků, z nichž pouze jediný se osvědčil skutečným mistrem. Byl to Karel Jaromír Erben, sběratel lidových tradicí i původní básník. Za svou „Kytici“ měl by býti připočten mezi největší baladiky všech dob i národů: tyto chmurné, ano strašidelné báje

a pověsti lidové vyrůstají z přírody, postižené vzácným, náladovým uměním; v dramatickém svém vzruchu pohybují se na samé hranici tragické, nad níž však vítězí světlý a laskavý humanní názor básníkův; malba slovem, veršem a rýmem působí sugestivně — doposud nevyprchala kořeněná vůně tohoto původního květu české romantiky.

Ostatní básníci, kteří v době vlasteneckého romantismu českého obklopovali Kollára a Čelakovského, jsou dávno zapomenutí. Jejich význam nespočíval v oboru uměleckém, nýbrž v jejich nadšeném a důsledném působení buditelském: s prostoduchou rozcitlivělostí opěvovali krajinné krásy vlasti, velebnost národního jazyka, ctihodnou minulost své země, rozlohu i nadějnou budoucnost Slovanstva; cit vlastenecký mísili s milostnou něhou; pravou lyriku doplňovali horlením tendenčním a tyto ušlechtilé i naivní tužby vkreslovali do onoho poloidylického, pološosáckého života, k němuž v první polovici XIX. věku odsuzova'o reakční Rakousko své národy. Kromě lyriky sloužil týmž snahám historický román, jenž v nejlepších případech se spravoval velkým vzorem Waltera Scotta, nikdy ho nedostihuje; s ním se souběžně vyvíjela romantická hra rytířského slohu, rozstříhující pásmo kronik v dějství a výstupy a uspokojující spíše národně výchovnou tendencí než životným obsahem. Jméno jednoho z těchto nadšenců dochovalo se do budoucnosti spíše jen šťastnou náhodou: obětavý demokratický novinář, potulný herec Josef Kajetán Tyl vyrobil celou spoustu historických truchloher, scénických báchorek, populárních frašek, plačtivých činoher z občanského života a rovněž dějpravných povídek, malých románů z lidového a omylem i z aristokratického života. Nechtou se již, hrají-li se, jsou přijímány s vlídnou shovívavostí, ale jeho něžně sentimentální píseň „Kde domov můj“ se stala národní a posléze i státní hymnou a se svou jímavou melodií připomíná světu, že bylo to vlastenecké nadšení romantické doby, co přispělo nejvydatnější měrou k uvědomění českého národu.

Mezi tolika epigonskými trpaslíky tyčí se chmurně a vznešeně postava geniálního básníka, jemuž roman-

tism nebyl pouze literárním heslem, nýbrž životním osudem. Karlu Hynku Máchovi nebylo popřáno více než 24 let života, ale co všechno dovedl v nich prožít mladý právník z proletářské rodiny! Německá idealistická filosofie, polská romantika, Byronův vliv byly mu pouhým průchodem, aby se dostal sám k sobě a aby porozuměl svému bohatému nitru, trápenému napolo smyslnou vášnivostí; napolo zžíravým hladem metafysickým; divoká krajina romantická a temná noc se svými zvuky byly sourodými sceneriemi Máchových stavů a dějů duševních. S temnou a prudkou odvahou zabral se v českém básnictví po prvé do záhady záhrobní a do otázky po smyslu a ceně lidského života; protrpěl hrůzu z nelítostné lhostejnosti přírody k bolesti člověkově; dal se uprostřed sentimentaliků sežehnouti plamenem lásky neuhasitelné, ale neuspokojující. Vypěl vše, s čím v duši zápasil, a to básnickým slohem, který byl naprostou novinkou v 30. letech XIX. věku v Čechách: zároveň hudebním i barevným, plným dramatického pohybu i náladové sugesce, jenž melodií i bohatstvím obrazů svádí jako neodolatelný milenec v chvíli erotického zasvěcení. Učinil skvělé a novotářské náběhy téměř ve všech oborech krásné literatury, v tragedii i v historickém románě, ale vlastním jeho odkazem, kromě filosofické lyriky, kterou uvedl do Čech, jest báseň „Máj“, kde si hoře lásky, vášnivý vztah k přírodě a metafysická дума vyvolily formu veršované povídky byronské. Báseň, kaceřovaná při svém vzniku a zbožňovaná později, stala se všem vzdělaným Čechům přímo symbolem přírody a lásky, básníkům pak heslem myšlenkové i umělecké odvahy. —

Heslo národní vědy, vydané Josefem Jungmannem, padlo na úrodnou půdu. Zakládány naukové časopisy i vydavatelská družstva pro publikaci poučných spisů; pracováno vytrvale o vědecké terminologii pro veškerá odvětví; dbáno o to, aby filosofický názor zaokrouhloval odborné poznání. Nejzdárněji prospívala věda historická, která se mohla opřít o kritické prozkoumání látky, podniknuté v období osvícenském; vydatné výsledky naukové doplňovány byly buditelem působením dějepisných děl a jejich ideí a to netoliko na český,

ale i na celý slovanský svět. V čele tu stojí dva věrní přátelé ze školy Jungmannovy, Slovák P. J. Šafařík a Moravan Fr. Palacký. Než nalezli své vlastní životní poslání ve vědeckém dějepise, prošli přípravou básnickou, estetickou a filosofickou a zasáhli takto, ještě pouzí jinoši, dospívající na plodné půdě slovenské, do duševního života nově probuzeného národa.

Pavel Josef Šafařík, jenž část svého stejně klopotného jako obětavého života ztrávil mezi Jihoslovany, pokračoval na dráze Josefa Dobrovského, avšak s romantickým pojetím dějin. Neobmezuje se na starověk český, nýbrž přihlédaje stejnoměrně k dávnověkosti všeho Slovanstva, dospíval kombinací metody historické i filologické spolehlivých výsledků, které postavily na nové základy vědomosti o Slovanech. Dokázal, že jsou prabydliteli Evropy stejně jako Řekové, Římané, Keltové neb národové germánští i románští; popsal jejich sídla; přesně určil jejich národopisné rozvětvení; ukázal k jejich původní vzdělanosti a vysoké úrovni mravní. Kde svá učená díla doplňoval úvahami filosoficko politickými, hlásal s povznešeností i přesvědčivostí apoštolskou, že jejich úkolem v budoucnosti jest konati dílo humanity jako protiváhu k násilnickému názoru germánskému a tak uskutečňovati božskost na zemi.

Stejně filosofie dějin došel v životním svém díle Šafaříkův mladší druh František Palacký. Když se r. 1823 přestěhoval pětadvacetiletý ze Slovenska do Prahy, rozhodl se věnovati povolání dějepiseckému a napsati národu ve velkém slohu a způsobem přísně vědeckým dějiny s obrazem husitského hnutí v popředí. K tomu byly nutny dlouholeté přípravy, které pojal Palacký co nejširše a co nehlouběji. Posoudil kriticky díla svých předchůdců; probadal archivy domácí i zahraniční; sebral a vydal památky českého hnutí náboženského; zorganizoval publikování starých listin a sám vzal na sebe největší část z toho úkolu; prozkoumal místopisné poměry v Čechách. Stav se úředním historiografem, jal se nejprve po německu vydávati dějepis český; když se však r. 1848 uvolnily veřejné poměry, zahájil své klasické dílo „Dějiny národu českého v Čechách i na Moravě“, které 78letý stařec dovedl ke konci; sahá

však od nejstarších dob pouze do nastoupení rodu habsburského na český trůn. Neunavného sběratele a důmyslného kritika doplňuje mistr dějepisného podání, skvělý to vypravěč událostí i psychologický charakteristik jejich strůjců; s nimi jde ruku v ruce umělec kompozice a pravý klasik klidného a mohutného slohu. Jestliže oddíly o nejstarších dějinách pro romantičnost názoru a nedostatek střízlivé kritiky zastaraly, zachovávají si vrcholné a do široka rozpředené partie o husitství a Jednotě bratrské stále svou cenu. Celistvostí dodává historické skladbě Palackého názor filosofický, velmi jasně a důtklivě vyjádřený. Dějiny národa českého nejsou shlukem náhod, mechanických sil a hmotných podmínek, nýbrž uskutečněním plánu božského. Od pradávna zápasí v nich Slovanstvo, nositel svobody a humanity, s Germánstvem, představitelem hmotné síly a rozpínavého násilí; od husitských dob přistupuje k tomu konflikt svobodného poznání církevní a státní autority. Jest možno pochybovati, na které straně spatřoval Palacký budoucí vítězství? Nemohl považovati svůj úkol za skončený, když ve svých dějinách dával národu probuzenému životní bibli. Muž mravní rozhodnosti a tvořivé vůle, jakým byl Palacký, přirozeně přešel od historie také do politiky, jakmile poměry k tomu dopustily.

Tato možnost nadešla roku 1848, když revolucí padlo staré absolutistické Rakousko, a když zasvitla, alespoň nakrátko, možnost konstitučního života na parlamentním základě. Palacký ne zcela šťastně odsunul důsledný program státoprávní a pracoval ke zfederisování Rakouska podle zásady národnostní; veden byl při tom nadějí, že nyní bude možno provést austroslavism; v tom směru se vyslovil také velký slovanský sjezd r. 1848, kde slovanství vystoupilo již jako síla politická. Byl v politice nemenší autoritou než v literatuře a vědě a požíval obecně čestného příjmení „Otce národa“. Dostalo se mu zvláštního štěstí, že jeho politiku šířil v lidu vysoce nadaný spisovatel, zakladatel českého novinářství, Karel Havlíček, jenž vždycky udeřil na pravý tón, ať jaderným politickým výkladem působil na soudnost lidového čtenářstva, ať voltairovským vtipem satirikovým, nešetřícím ani státních ani církevních

veličin, útočil na zdravý český cit, ať silou svého mužného a neoblomného charakteru se obracel ke svědomí své veliké věrné obce. Leč rakouská vláda v reakci, následující brzy po revoluci, nebezpečného publicistu Havlíčka uštvala, Palackého umlčela a v českých vlastencích nadobro udusila víru, že by bylo možno Rakousko obroditi federalisací národů, mezi nimiž Němci chtěli stůj co stůj hráti vůdčí úlohu. Proto, když se po reakčním intermezzu vrátil do zchátralého habsburského císařství opět parlamentarism, rozhodli se čeští politikové za souhlasu Palackého pro státoprávní program historický.

V dusné době reakčního útlaku, kdy se poesie opětně stávala jediným útočištěm ušlechtilých myslí, vytvořila rozkošná svá díla první významná spisovatelka české literatury Božena Němcová, sladká a melodická básnířka v próse, již bída proletářky a ponížení ženino nedovedly ze srdce vypleniti lásky k přírodě a k člověku. Prošla romantickým kultem lidu i národopisným studiem jeho života; osvojila si emancipační tendence dobové a zaujala se zvláště otázkou mravní výchovy ženiny. Nic z toho neumenšilo jejího čistého instinktu a jejího původního vztahu k půdě: její lidoví hrdinové vyrůstají odtud jako luční květiny a ovocné stromy. Její povídky, jmenovitě románová řada kouzelných vzpomínkových obrazů lidového života „Babička“, jsou celé písní o mladosti země a dobrotě lidského srdce, které nikde nebije tak nerušeným tepem jako pod halenou sedlákovou a kordulkou vesnického děvčátka.

Karlem Havlíčkem a Boženou Němcovou hlásí se ke slovu nové snahy myšlenkové a směry literární, podstatně odlišné od vlastenecké romantiky, která kolem r. 1848 nadobro byla vyčerpána, ano mrtva. Mladé pokolení literární, které asi deset let po revoluci obnovilo a domyslilo její snahy, dávajíc jim hlasitý a obratný výraz v hojných časopisech a novinách, vyhlásilo otevřený boj literárnímu romantismu. Smýšlelo pozitivisticky a materialisticky; rozhodné přesvědčení demokratické stupňovalo živým smyslem sociálním; odvracelo se od minulosti k otázkám přítomné doby. Časovost, skutečnost a pokrok byla vůdčí hesla mladých spisovatelů.

vatelů, kteří z cizích literatur se odvolávali k Byronovi, Heinovi a G. Sandové, z domácího písemnictví k Máchovi, Havlíčkovi a Němcové. Jejich tendenčně zbarvený realism studoval na moderním člověku spíše to, co mu propůjčuje platnost obecně lidskou než co mu dodává národní svéráznosti; i v kritice snažili se tito velmi vzdělaní a neohrožení literáti klestiti cestu myšlenkám kosmopolitického dorozumění.

Praxe nebývá vždycky ve shodě s teoretickými zásadami školy, a organický vývoj literární odvede spisovatele často od mladistvého programu. To osvědčilo se i tentokráte. Jeden z vůdců této skupiny, Vítězslav Hálek, vytvořil v krátkém a neunavném životě mnohostranné dílo, v němž zastoupeny jsou snad všechny genry literární, arcíť s nejednou výpůjčkou z literatur cizích. Co z něho doposud žije, toť pouze realistické obrázky postav a dějů ze středočeské vesnice a lehounce nahozené písně o domácím háji i louce, kde vzácné malířské nadání je provázeno spontánním lyrismem prostého srdce. Podobný, skoro ptačí lyrismus přírodního bezstarostného dítěte zvoní z nepřehledné veršované produkce dnešního patriarchy české poesie Adolfa Heyduka, zvláště šťastného, když napájí své sloky z českých pramenů slovenské písně neb když je odívá do hluboké zeleně, milovaného svého Pošumaví. Mnohem složitější bytostí než tito oba lyričtí básníci, byla Karolína Světlá, velmi samostatná pokračovatelka Boženy Němcové, beze sporu největší výpravné ingenium celé školy. Prostý instinktivní poměr člověka k přírodě a k životu, který jest vlastním předpokladem všech prací Boženy Němcové, neměl pro ni platnosti; patetická a přísná její mysl zaujímala ke skutečnosti odstup, který překladovala velmi těžkou reflexí. Myšlenkové a mravní problémy, které bouřily její vlastní nitro, překládala s velkou dialektickou odvahou do nadživotních postav svých vesnických románů, zobrazujících život na pohraničním pásmě ještědském: jsou to konflikt ženy lásky a rodinné cti, spor mezi velkou životní vášní a mravní vůlí k oběti, otázka etického růstu ženina, boj mezi zjeveným náboženstvím a volným deismem. Leč neméně silně než tato všelidská temata mluví k nám z vel-

korysých a patetických románů Karoliny Světlé kmenová původnost a povahová rázovitost jejich tragických horalů.

Vedle románové tvorby Karoliny Světlé ztrácí se v perspektivě dneška neméně rozlehlé a myšlenkově závažné, ale umělecky nedozralé dílo mladších prosaiků její generace, již většinou usilovali o moderní román sociální, prodšený emancipačními i revolučními snahami pátého stavu. Dráha, jež vede od Gustava Pflegra Moravského k Antalu Staškovi a zvláště pak k Jakubu Arbesovi, znamená vzestup od sentimentální romantiky k střízlivému pozitivismu a k rozumové kritice života, zbaveného ilusí a příkras. Jakousi obdobou a doplňkem románové prosy české v 60. a 70. letech jest společenské drama, jímž na jevišti, řízeném s velikou péčí a s úctyhodným smyslem pro odpovědnost, mínilo pokolení Nerudovo a Hálkovo udomácniti jak tendence tak formy západoevropského divadla poromantického. Nejvyšším snem zůstávala sociální tragédie vážená z ryze moderních konfliktů, ale na dosah se jí přiblížil pouze jedenkrát F. V. Jeřábek, kdežto druhý stejně vzdělaný a zanícený divadelník Emanuel Bozděch se spokojoval šumivými a jiskřivými hrami salonními, důmyslně zosnovanými na náhodách a intrikách rokokového či empirového světa.

Vlastním vůdcem a stálým duchovním středem celé školy byl Hálkův sok, Heydukův věrný druh a Karoliny Světlé milostný přítel Jan Neruda. Literatuře, která mu nebyla pouze povoláním, nýbrž osudem, obětoval vše, i intimní štěstí. Nedoceněn za života, stal se po smrti jedním z nejdražších jmen českého písemnictví. Ve svých začátcích jevil se Jan Neruda, hrdý a uzavřený syn chudické rodiny pražské, pouze přesným a chladným pozorovatelem skutečností a trpkým kritikem života i vlastního nitra. Zatím co ironický úsudek mladého nepřítele každé sentimentalitě leptavě rozkládal vlastní city, a úsečný sloh samostatného žáka Heinova zhušťoval výsledky tohoto procesu do drsných a hutných malých slok, šířil se obzor realistického pozorovatele. Poznal evropský západ, moře a Řím i přední Asii a vytvořil ze svých cestovních zkušeností první český

umělecký cestopis, prosycený světovým vzduchem. Prošel sociální bídou svého rodného města a zachytil ji v črtách stejně pravdivých, jako názorných. Vrhł se do novinářství a vytrval v prvním velkém českém deníku „Národních listech“ až do smrti a po Havlíčkovi, který ukázal, kterak s žurnalistikou spojit lidovýchovu, provedl mistrovsky, zvláště ve feuilletoně, sjednocení literatury a novin. Nedbaje o školské doktríny ani o výzbroj odbornickou, psal bez oddechu o divadle, knihách, obrazech a vzdělávaje vkus obecnstva, dorůstal sám zvolna v kritickou autoritu. Pokusil se do poesie vnést vědeckou inspiraci a ohromil veřejnost řadou písní a hymen o látkách kosmických, jak se jeví modernímu člověku ozbrojenému dalekohledem a spektrálnou analýsou. Jako světoobčan, dobře znající kulturní potřeby svého domova, boural „čínskou zeď“, dělicí české písemnictví od ostatní literatury světové. Za těchto kulturních služeb svému národu získal Jan Neruda sám nejvíce — našel humor a vyzrál k citové něze velkého lyrika. Humoristickým jeho chefd'oeuvre jsou jeho „Malostranské povídky“, malá to galerie postavíček a osudů z Nerudova malebného domova pod pražským hradem, ve virtuosně ovládnuté formě realistických skiz, na jejichž dně vedle smíchu třpytí se slzy. I jeho verše protepluje humor, ať jsou to balady a legendy plné naivní víry a věčné lidskosti, ať jeho písňový odkaz „Prosté motivy“, kde v ročním cyklu počasí hovoří s přírodou osamělé a vznětlivé srdce pravého muže. Leč poslední dílo Nerudovo, pohrobní kniha vlasteneckých meditací a modliteb, není humoristická, nýbrž tragická a patetická: místo vlastního hoře básníkovy krvácí tam v náladě Velkého pátku bolest jeho celého národa, odsouzeného Bohem nacházeti velikost utrpení. Na vývoji Jana Nerudy ukázalo se zvýšenou měrou totéž, co bylo pozorovati i u Háłka i u K. Světlé, že totiž smýšlení a cítění této generace, která vystoupila jako světoobčanská a mezinárodní, vyvíjelo se postupně stále určitěji směrem nacionalistickým. Oddávajíce se kultu národa a jeho minulosti, účastníce se zápasu o práva jazyková i kulturní, vplouvali básníci do vln politického boje, který právě v této době obracel se velmi rozhodně proti

Vídni, nesen myšlenkou státoprávní a posilován zápallem slovanským. Když pak vstupovali do literatury mladší spisovatelé na rozhraní šedesátých a sedmdesátých let, netajili se nikterak touto tendencí, ano vraceli se přímo k ideálům národního obrození; tradiční myšlenkový obsah ožíval v lyrice i epice pečlivé a barvitě formy, školené netoliko u západních mistrů, ale i u slovanských poetů; honosná a těžká malba veršová pojila se s hlasnou a umělou rétorikou.

Když byl plnokrevný mluvčí nové školy nacionalistické a slavjanofilské, řečnický lyrik žhavých barev a silného dechu, sedlák a bohém, Václav Šolc předčasně zmařil své bohaté nadání dobrodružstvími nepokojné krve, ukázal se nejušlechtilejší osobností z této literární družiny Svatopluk Čech, pokládáný dlouhou dobu za největšího básníka svého národa. Z blaženého domova na venkově si přinesl plachý snílek lásku k idyle, k sedláku, k původní lidové kultuře; od otce idealisty přijal slovanské nadšení, smyšlení demokratické a svobodomyšlné, přirozené náboženství lidskosti; jako hoch čítal s porozuměním Máchu, Kollára a ruské byronisty. Dospěv poznal Černé moře a Kavkaz; prožil s velkou opravdovostí pokusy sociálních revolucionářů o přerod sestárlé Evropy; nadchl se vítězstvím slovanských zbraní na Balkáně. Přísnou samotu, kterou si uložil, zasvětil službě umění, které v něm našlo úzkostlivého císeléra obrazů i veršů, stále neuspokojeného dosaženými výsledky a vždy znovu zoufalého, že posvěcení inspirace trvá příliš krátce. Tento podivuhodný básnický nástroj nebyl však vyhrazen ke vzbuzování sensací a k uměleckému rozkošnictví; Svatopluk Čech vyjadřoval jeho pomocí svou myšlenkovou i citovou koncepci vlasti i Slovanstva, pojatou v duchu pokroku a lidskosti. Nejobvyklejší básnickou formou, jíž Svatopluk Čech užíval od mladých let, zdokonaluje ji postupně, byla veršovaná povídka byronského původu s vydatným živlem reflexivním a s těžkým dekorativním rámcem; taktó zpracoval dějinné látky domácí, zvláště z husitské a bělohorské doby, alegorické příběhy ztělesňující myšlenkové, společenské i politické krise Evropy v soumraku a Slovanstva na úsvitě nového

poslání, romaneskní děje z východu i symbolické náměty legendární — za myšlenkově zatíženou diskusí zvedá se zpravidla nákladné a marnotratné dílo sytého štětce historického malíře a krajináře. Odtud zatoužil později do pohody a klidu českého venkova, mezi lidové rázovité typy, vzdorující vzdělanosti, všecko vyrovnávající, avšak naléhavé otázky společenské a hospodářské vyplašovaly básníka z idyly, nutíce jej, aby o nich hloubal, řečnil a lidovýchovně horoval. Národní i sociální tendence, spojující moderní demokratism se slavjanofilstvím, a bratrské ocenění dělnictva s vlasteneckými tradicemi, učinily z něho lyrika, jenž místo, aby se zpovídal důvěrně, vyjadřuje zaokrouhlenými chansonnami hromadné cítění dobové; tehdy dosáhl Čech popularity nejobecnější. Ale jeho skromnost a vkus nedopouštěly, aby si oblíbil pósu národního věštce a setrval v ní. Svatopluk Čech měl humor a rozmar, jenž bavě se, lehce satirisoval a zvoně půvabnými rolničkami, usmíval se; veršované jeho báchorky, plné fantasie a vtípu, náleží k nejrozkošnějším květům podkasané Musy v Čechách a doplňují se s jeho arabeskami a humoreskami, jejichž starodávně pohodlná a jemně pointovaná prósa oživuje a zvěčňuje malosvět českého měšťáctva. Svatopluk Čech měl mnoho napodobitelů, leč nedostalo se mu žáka rovnocenného; spíše pro předností karakterní, pro ušlechtilost tendence a působivost výrazu než pro hodnoty umělecké bývá z nich velebena virtuoska básnické rétoriky Eliška Krásnohorská, duševní vůdkyně feministického hnutí v Čechách, u níž kovová mužnost a řízný racionalism často dusí pravou inspiraci básnickou.

Stálou věrnost myšlenkovým hodnotám a citovým vznětům národního obrození zachovávají básníci slovenští. Slovensko tvořilo s Čechami národopisný i kulturní celek, třeba politicky bylo od nich odloučeno již ve středověku; náboženská reformace husitská i bratrská prohloubila a upevnila tuto jednotu. Z evangelických vrstev národně uvědomělých a nikterak nedotčených rozkladným vlivem protireformačním, vyšli oba yelci Slováci, básník Jan Kollár a učenec Pavel Josef Šafařík, kteří tak mocně zasáhli do obrození českého ná-

roda; v jejich blízkosti vyrostl i František Palacký — byla to duševní šlechta česká, která myšlenkovou i slovesnou jednotu Čechů se Slováky cítila jako samozřejmý předpoklad životní. Odstředivé snahy některých katolických horlivců na Slovensku, které vedeny učeným jazykozpytcem Antonínem Bernolákem a literárně představovány epikem a idylikem klasicistického směru Janem Hollým, pokoušely se o zvláštní literaturu v nářečí, nacházely naproti tomu skrovnou půdu. Teprve v samý předvečer revoluce 1848 obnovila toto separatistické úsilí vzdělaná mládež evangelická a díky zvláště myšlenkové bystrosti i publicistickému nadšení neúnavného Ludevíta Štúra prohlásila jazykovou i literární odluku celého Slovenska od Čech — pro neústupné horlivce byl tento zápas o sebeurčení nikoliv národa, nýbrž kmene, mluvícího několika dialekty, důsledkem romantického pojetí národnosti a spolu výrazem slavjanofilské touhy, aby kultura byla postavena na lidovější základ, zachovaný v ryzejší čistotě na východě; pro politickou praxi byl to nešťastný krok, jenž maďarským politikům přišel velmi vhod. Palacký i Šafařík varovali z Čech, básníci jako Božena Němcová a Adolf Heyduk usilovali o obnovení jednoty, ale vývoj nedal se již zastaviti. Kdežto na Moravě uvedeno úsilí o kmenovou svéráznost jazyka i literatury v dokonalou shodu s povědomím úplné jednoty národní, jak se o to později zvláště zasloužil jadrný filolog dobrého lidového kořene, František Bartoš, má Slovensko od konce 40. let vlastní literaturu básnickou i publicistickou, psanou nikoliv v některém z přirozených nářečí lidových, nýbrž v umělém jazyce spisovném, nově zkonstruovaném; pouze písemnictví vědecké mu chybí. V duchu myšlenkových vůdců slovenského separatismu staví básníci tamní v popředí své poesie oslavu svébytné kultury a povahové čistoty venkovského lidu i horské přírody, na jejíchž kvetoucích řadrech vyrůstá; zhusta užívají se zdarem rázovitých prvků zvykoslovných. Po romantickém blouznivci o lásce a přírodě, Andreji Sládkovičovi, jenž byl vrstevníkem Boženy Němcové, převzal tento úkol v 70. létech velký mistr sytého básnického slova a složitě umělecké kultury Hviezdoslav,

jenž dosáhl klasičnosti ve výpravných skladbách, opěvujících horské lidové karaktery z Oravy. Stařešina slovenského písemnictví, jenž často biblickým slovem zalkal nad porobou svých krajanů, dočkal se politického sjednocení Čech se Slovenskem a pozdravil je nadšeně. Znaje samo dno slovenské duše národní, dovedl se oprostiti z omylu starší generace, jejíž mluvčí, sentimentální lyrik a povídkový kronikář slovenského zemanstva, Svetozar Hurban Vajanský, odmítal každé dorozumění se silnějším a vyspělejším kmenem bratrským.

Tradicionalism, šířící se v literatuře a hlásaný v poesii Svatoplukem Čechem a jeho vrstevníky, znamenal také obnovu historického románu, v němž si již vlastenecká romantika libovala. Nyní však vykonán byl v tomto oboru, nesmírně milovaném lidovým čtenářstvem, pokrok mnohonásobný. Myšlenkově ukázal správný směr Fr. Palacký svým pojetím národních dějin: ne již zevně napínavý rytířský středověk, nýbrž myšlenkově závažná reformační minulost česká, zvláště husitského období, posunuta i u románových vyprávěčů v popředí. Demokratický názor českého vzdělanstva projevoval se také tím, že za základ historického dění pojmán lid, jehož život osvětlován s národopisnou podrobností. Nebylo-li tuto alespoň na počátku dosaženo pravé realistické jistoty v kresbě povah a v logice dějů, vynakládalo se značné, spíše naukové než umělecké úsilí na to, aby byla přesně zachycena barva doby, patina řeči, ovzduší starožitnické. Čtenářstvo, tvrdošijně věrné tradicím obrozeneckým, spokojovalo se dlouho dějepisnými vypravěči, kteří staré formy historické povídky naplňovali buditelskými tendencemi; proto trvalá oblíba provázela jednotvárné kroniky, „husitského kněze“ a pobělohorského elegika Václava Beneše Třebízského, třeba že se tomuto nuznému fabulistovi nedostávalo stejně dušezpytné schopnosti jako daru charakterisačního. Teprve zvolna zatoužila česká inteligence po vědecky ověřených obrazech starodávného života. Největší dílo tu vykonal neúnavně plodný miláček lidového čtenářstva českého Alois Jirásek, povoláním historik a pedagog; souzvuk těchto tendencí zaznívá i z jeho

rozsáhlého díla spisovatelského. Vervu vypravovatel-
skou a pevné umění ostré kresby projevil hned v mládí
hutnými povídkami z bouřlivých dob, naplněnými
dobrodružností a vzruchem, přesycenými krví a stíny.
Pohrdl jimi záhy, neboť zamířil k rozsáhlým sklad-
bám, jejichž hojný, namnoze rozdrobený děj rytmován
jest velikými dějinnými silami. Ve dvou cyklech a dvou
samostatných skladbách rozvíjí se husítské hnutí, jehož
složky jsou stopovány v různých stavech a ústředích
v Praze i na venkově, od jižních Čech až do východ-
ního Slovenska, čímž vzniká dojem totality. S názor-
ností ještě teplejší a se cítěním ještě pronikavějším vy-
maloval Alois Jirásek národní obrození, a to ve dvojm
zrcadlení: první cyklus líčí vrstvy pražských i ven-
kovských vlastenců třídy literární i učenecké, druhý
předvádí účast lidového zástupu z českokladského po-
mezí, domova to Jiráskova. Zde i onde podporoval
historickou evokaci jemný smysl pro rozhraní mezi
rokokem a empirem i krajanské vzpomínky na rodný
kraj v Čechách severovýchodních. Chybí-li těmto cyk-
lům žádoucí soustředění, často i dějová jednotu, po-
dařily se ve dvou skladbách Jiráskovi mistrovské kusy
historického vypravovatelství: v „Psohlavcích“ vel-
korysá epeje selského vzdoru a českého zápasu
za právo, a v „Temnu“ úchvatná elegie národního
úpadku v XVIII. století; onde úsporná kresba z jedno-
dušených charakterů, tuto sytá malba náladová do-
stoupily monumentality. Jiráskovy knihy — vedle ro-
mánů a novel také několik příliš naivních historic-
kých her — jsou školou národní energie, zdrojem síly
k zápasu za staré dobré právo, tedy mravním činem
vedle své hodnoty literární; není divu, že vděčný ná-
rod promíjí svému zasloužilému vychovateli psychologii
občas mělkou, komposicí uvolněnou a provedení leckdy
chvatné. Naprosto bez tendence, za to s řídkým umě-
ním evokačním vzkřísil životní útvary XVI. a XVII. věku
Jiráskův druh, učený a břitký archaista Zikmund Winter,
virtuos v drobnokresbě a v groteskním humoru; zvláště
se jeho intuici, která ovšem prodělala školská léta v ar-
chivě, poštěstilo obnoviti starobyrou Prahu, a to mno-
hem životněji, než učinil způsobem naukovým její děje-

pisec Václav Vladivoj Tomek, studený a suchopárný konservativce ze školy Palackého.

Není poslední zásluhou Jiráskovou, že ukázal, kterak velká myšlenková hnutí, zaměstnávající vzdělanstvo, zachvacují v Čechách také lidové vrstvy; takto se u něho historický román sléval s psychologickými studii lidové duše. V tom směru našel mnoho pokračovatelů, kteří však sledovali tento proces hlavně v přítomnosti neb v nedalekých obdobích století XIX. V lecčems postoupili nad Aloise Jirásku: se silným zájmem ideovým stopovali myšlenku až k jejím nejskrytějším kořenům; vyzbrojili se důkladnějším studiem národopisným; jako opravdoví realisté nazírali na duševní jevy složitěji a s odvážnější pravdivostí; nebyli pouhými vypravěči o životě, ale i básníky jeho záhad. Tři různé kraje a lidové kmeny našly tlumočnický své duše. Jižní Čechy, kolébka to Husova, Žižkova a Chelčického, vyslovily se svým rodákem, slavjanofilským myslitelem a novinářem Josefem Holečkem, který v selských svých krajanech odhalil náboženské a mravní dědictví Českých bratří. Kulturně složitá básnířka ze školy K. Světlé, Teréza Nováková, odložila na čas pýchu i hoře moderní feministky a oprostila se, aby pochopila i vyložila duchovní úsilí tkalců a chalupníků z nejmýchodnějších Čech, kde sama zdomácněla. Moravský Slovák Jan Herben, pokrokový publicista mužné naléhavosti, propracoval rodovou kroniku své barvitě a kulturně zaostalé otčiny, ale nevznikla pouhá řada přesných a pasivních kinematografických obrazů jako u jeho krajana Aloise Mrštíka, ani pouhá galerie povahokresebných genrů, jež se v nezvyklé plastice podařily jadrnému vypravěči slovenskému Martinu Kukučínovi, nýbrž zároveň filosofie kraje a lidu, v němž dřímou síly ukryté pro budoucnost.

Takto nabýval stále větší zvučnosti i naléhavosti hlas, volající básníky domů, zvoucí je ke kořenům, ukládající jim péči o národní svéráz. Avšak vedle této tendence soustředivé a často proti ní ozývala se snaha kosmopolitická, nutná u malého národa, neměl-li zakrsnouti a zplaněti v úzkém svém okruhu myšlenkovém i látkovém. Již František Palacký vydal heslo, aby

staré Čechy zdomácněly v nové Evropě; v sedmdesátých letech proměnili je mladí spisovatelé v básnický program. Studium, překládání a nápodobu západoevropských vzorů pokládali za nejvhodnější cestu k tomu, aby si osvojili ideové bohatství i umělecké formy moderního člověka. Vyhrazovali si pak, za častého nesouhlasu, právo zpracovávatí dějinné, bájeslovné i fantastické látky cizích národů; vyjadřovali se, i když to odporovalo literární tradici, slohem exotickým; ukázeli svou obraznost v rozkošnickém těkání po časových i místních dálkách. Znamenalo-li to vítané rozšíření uměleckého obzoru, jmenovitě pomocí hojných překladů, ukazovalo se záhy i kulturní nebezpečí, spojené s tímto směrem, totiž těkavý eklekticism, diletantská nestálost, nedostatek pevného stanoviska. Silní duchové z kosmopolitické školy dovedli překonatí úskalí toto vytrvalou prací myšlenkovou a samostatnou tvořivostí; jenom epigoni utonuli, nevynesše z opojných hloubek svébytného díla básnického.

Nikde neprojevalo se toto eklektické těkání, spojené se stálým střídáním vzorů, slohů, vkusů takovou měrou, jako v básnictví dramatickém, které od r. 1883 mělo v Národním divadle důstojnou svatyni, obklopenou láskou všeho národa a vyplněnou výkony herců nadprůměrných. Zatím co přední básničtí mistři českého světoobčanství v oblasti lyrické i epické, Jaroslav Vrchlický a Julius Zeyer, marně zápasili v Národním divadle o prvenství scenickými básněmi v rámci umění poklasického a romantického, aniž dovedli svými velkorysnými, avšak většinou jen improvizovanými pokusy položití základ ke zdravé tradici, bil na zlatou bránu krásné budovy neodbytnou pěstí již realism, jenž herecky i básnicky mohl v Čechách spoléhatí na životné předpoklady.

Publicistický vůdce kosmopolitické školy, Josef V. Sládek, byl silný duch jako jeho selští předkové ze západočeského pohoří, bylo to však zároveň jemné srdce, které žáka Jana Nerudy a druha Jar. Vrchlického uzpůsobovalo k tomu, aby se stal nejčistším lyrikem v Čechách. Jeho vkus vzdělán byl anglickým básnictvím, z něhož jmenovitě Shakespeara přetlumočil mistrov-

sky po česku; jeho životní zkušenost rozšířila se v Americe, kde poznal přírodu, lid, práci; jeho srdce prošlo zkouškami těžkých rodinných ztrát a mučivé dlouholeté choroby. Sládek, mistr písně i básnické dумы, zocelil se v těchto osudech tak, že na každý podnět života a každou otázku smrti dovedl odpověděti projevem melodickým, který byl zároveň mravním činem. Jako lidé silného ducha a jemného srdce hledával posilu ve styku s půdou domova a tomu děkuje české básnictví za jeho selské písně, odpolu politické, odpolu rozmarné, v nichž hrdý Čech a vzdělaný světoobčan Sládek vstoupil do šlépějí Čelakovského, aby za sebou strhl některé následovatele, hlásící se ke škole národní a libující si v básnění hlasně tendencním; široký a zdravý humor hanácký kyne samolibě a šťastně z písniček nejnadanějšího z těchto Sládkových žáků F. S. Procházky.

Takové opory stále hledal a nikde nenacházel opožděný a nečasový romantik Julius Zeyer. Miloval národ, k němuž náležel podle jazyka a uvědomění, nikoli však podle racy, ale cítil se uprostřed něho cizincem. Studiem i cestami toužil ukojiti svou žízeň po dálce, leč vracel se zklamán, protože skutečnost nikdy nedostihla přeludu snivcova. Rozkošník ducha prahнул po vášnivém životě, než asketa srdce, raněn chimérou, klesal pokorně u paty kříže. Pohrdal novodobou civilizací, přírodními vědami, měšťáctvím, pedanterií a zůstával gotikem s příchutí anglického praeraffaelismu uprostřed věku praktického a materialistického. Pokusil se o všechny formy, které nabízí romantické básnictví, nejdříve o lyriku, v níž jeho tvrdý výraz se pod návalem citu neb meditace zajíká, se zevním neoprávněným neúspěchem o drama, kde se mu nejlépe dařila pohádka. Kromě románsky zaokrouhlené povídky, pro níž sám našel přesný výraz „obnoveného obrazu“, ovládal nejlépe román silně prostoupený živly subjektivními a volnou rapsodií epickou, psanou blankversem. Svě látky volil ze širé oblasti pověstí a bájí keltských, románských, germánských a ruských, někdy zabloudil až na nejzazší východ japonský a čínský, leč i jemu vstup na domácí půdu značil zpravidla vzpru-

žení tvořivosti — dávno budou zapomenuty jeho parafrase zpěvů o Karlu Velikém, jeho veršované letopisy lásky, až jeho mužně ušlechtilé evokace staročeské bohatýrské dávnověkosti „Vyšehrad“ i jeho dušezpytný autobiografický román touhy a smutku „Jan Maria Plojhar“ stále budou čítány jako nejlepší odkaz novoromantické episy v Čechách.

Básníkem naskrze renesančním jest naopak Jaroslav Vrchlický. Z plachého syna nezámožné obchodnické rodiny, krutě stíhané osudem, ze zádumčivého vychovance venkovské fary a pražské university, ze světobolného lyrika v tradičním slohu učinila trojí závažná událost mladých let renesančního umělce, optimisticky velebícího život a vývoj: pobyt v Itálii, šťastná láska, plná smyslného kouzla a studium francouzských i vlašských básníků. Již tehdy vedle neuvěřitelné tvořivosti básnické, kterou lehkost a virtuosita občas měnily v improvisační překotnost, zahájil mladý poeta, vyzbrojený úžasnou vnímavostí a vzácnou literární kulturou, svou neúnavnou činností překladatelskou. Jí děkuje česká literatura za ztlumočení všech hlavních velkých básnických děl francouzských a italských od renesance do naší doby; později přibyli i básníci germánští. Jsme překladateli Vrchlickému ještě více zavázáni, neboť on převáděním nejsložitějších cizích forem dodal poetickému slohu českému, hlavně po stránce rýmu i rytmu, nebývalého výbrusu. Na původní tvorbu Vrchlického nejvlivněji působil Victor Hugo a jeho družina — v jejich duchu vtiskl Vrchlický české poesii ráz románský, řečnický a spolu světově representační. Odtud převzal názor o nepřetržitém vývoji vesmíru a lidstva k vyšším formám vědomí; tak se manifestuje Bůh s přírodou totožný, ale neúnavný v tvořivosti a změně. Vrchlickému nedostačilo, aby byl chvalořečníkem kosmických sil, které se nám jeví jednou jako ženina láska, jindy jako genialita umělcova, jindy jako tucha myslitele nebo zakladatele náboženství; toužil jako Victor Hugo býti básnickým a věšteckým dějepisem kosmických i vesměrných událostí. Jeho veškeré básnění nabývalo cyklického rázu jako kruh „zlomků epopoje“: reflexe obtáčí symbolické výjevy

z bájí, legend, dějin, bez obmezení látkového; některé zlomky mění se v eposy, jiné v tragedie a komedie; hranice mezi epikou a meditační lyrikou není nikde vytčena; silně nanášené barvy a hluchý živel řečnický zdůrazňují stanovisko básníkovy, který nad svým dílem stojí s vědomím závazného úkolu.

Ale vedle tohoto honosného křídla někdy faustovské, jindy donjuanské, nejčastěji však moderně liberalistické a vývojově optimistické reflexe Vrchlického šumí v jeho díle peruf druhá, vzdušnější, důvěrnější, prožitější: jeho lyrika. Po vnitřním ozdravení básníkově zaznívá teplá a silná melodie na počest moře a lesů, milostného i rodninného štěstí, myšlenky a umění, dodávajíc antické a renesanční radosti ze života přízvuku čistě moderního. Vedle písne pěstuje lyrik Vrchlický umělé, ano vumělkované formy románské, svrchovaně vhodné pro vyjádření zasvěcených chvíl životních, jež vyzlatí a estetická kultura, zvláště v sonetu dosáhl virtuosity. Ale vyprávajícimu muži-básníku nepřinášel život pouze blaho, požitek a hru; jeho milostné a manželské sny o štěstí byly krutě ztroskotány; poznání a umění podávaly zatrpklé plody; v samotě duševního dělníka a v přemítání o smrti ukázalo se vše dosažené i dosažitelné malicherným. Optimista se zříkal slova, chvalořečník života se rozdíral sám v přísném sebezkmumu, kulturní rozkošník učil se pokoře. Písňový zdroj však zvonil nadále a to postupně čistší melodií, zbavenou řečnických příměšků i prvků převzatých z ciziny. Právě poslední lyrická díla Vrchlického okouzlují spanilostí citovou a výrazovou — někdejší žák antiky i románskému umění mluví z nich nikoliv již k smyslům, nýbrž k srdci onou něhou lásky a soucítění, rozšířenou na celé lidstvo, ano na veškeru přírodu, která bývá ne neprávem prohlášována za znak povahy slovánské.

Jaroslav Vrchlický, jehož díla tvoří značně rozsáhlou knihovnu, kde vedle poesie a překladů všech básnických druhů jest zastoupena i literatura kritická, a kde jako podružný oddíl nacházíme též povídkovou prósu, znamená více než pouhý jednotlivý zjev — jest to celá literární kultura. V něm se splnil slovesný program Jungmannův, jím bylo domyšleno Nerudovo heslo umě-

leckého světoobčanství, ale jím vykonán byl také důležitý čin osvobozovací, neboť teprve Vrchlický odvedl české básnictví nadobro ze závislosti na vzorech a typech poesie německé a spíal je s evropským západem, hlavně s Francií. Není divu, že osobnost tak bohatá podněty vzbudila celý zástup žáků a napodobitelů, kteří se vzdělali na týchž vzorech, vyjadřovali týmž slohem, závodili s mistrem v týchž virtuosně ovládaných formách. Někteří z nich pokusili se umělectví Vrchlického smířiti s občanskými ideály a rozmělnili jeho odkaz na prostoduché náladkářství. Několik básníků-kněží užilo renesanční díkce pohana Vrchlického k tomu, aby ji stupňovali v lyrické baroko ke cti Madonny, eucharistie a Velkého pátku. Jiní přinesli nový odstín, měnící zdravou a krevnatou renesanci Vrchlického v umění rafinované, nervní a nachořelé. Hlavní představitel následovníků Vrchlického v tomto směru, Jaroslav Kvapil, zaměnil záhy za drama a divadlo lyriku lásky a melancholického snění a dosáhl i mimo hranice Čech proslulosti jako básník-režisér; jeho dekoračnímu nadání se dařilo měniti život i scénu v pohádku, uchvacující hrou světla a tmy, barev a pohybu. Bez Vrchlického nebyla by se nedlouho před sklonkem století a v důsledcích literární revoluce české vyvinula ani ona skupina, které po způsobě francouzském bylo přezdíváno dekadentů a která se v kritické teorii i praxi ostře proti osobě Vrchlického obrátila, zvedajíc okázale prapor novoromanismu, vypadnuvši z ruky Zeyerovy. Nelze-li se zastaviti u nvyého elegika soumravných nálad a archaistické výzbroje, u Karla Hlaváčka, jehož cudná a křehká Musa vyznala na konec, že není slabá z nudy a přesycení, nýbrž z hladu, budiž odsud jmenován alespoň všestranný, ale málo samostatný umělec vybrané formy Jiří Karásek ze Lvovic, jehož vlastní význam spočívá v lyrice; zde vypěl nvyou melodií beznadějný smutek bledých, ano zsinalých vyhnanců ze života, kteří znechucení požitkem a odpuzování svou dobou, prchají do minulosti a hledají v ní symboly pro stínovou hru svého nitra. —

Myšlenková i slovesná reakce proti Jaroslavu Vrchlickému a jeho směru nebyla o nic slabší než jeho vliv;

dála se pod heslem realismu. Jeho počátky, jež měly ráz podstatně naukový, spadají do období českého vědeckého obrození v 80. letech, přivozeného obnovou české university pražské. Tehdy nabyly nové podoby také oba obory, jež vždy vlivně zasahovaly do národního i slovesného života, jazykověda a dějezpyt: onu postavil klidný klasik vývojeslovného výkladu Jan Gebauer na široký základ srovnávací, tento naplnil vybroušený mistr detailní kritiky Jaroslav Goll hledisky západoevropskými. Ideový obsah českému realismu dal filosof T. G. Masaryk, který dříve než se věnoval politice, v níž se stal osvoboditelem národa a tvůrcem Československého státu, zasáhl do národního života zvláště účinně jako vědecký organisátor a jako kritik. Po spisovateli žádal tento obdivovatel velkých ruských románopisců vyhraněný světový názor a živý vztah k mravním otázkám přítomnosti; povzbuzoval ho, aby oprostě se od umrtvujícího historismu, studoval skutečnost kolem sebe a nepřijímal předsudků, posvěcených sebestihodnější tradicí; proti umělecké hře a diletantskému rozkošnictví zdůrazňoval mravní opravdovost básníka, jenž se nesmí vyzouvat ze všelidského úkolu nové doby, totiž z organisovaného úsilí o sociální spravedlnost. Tyto požadavky znamenaly převahu stanovisek obsahových a názorových nad kritérii formálními, cenily na spisovateli více umění pozorovatelské než tvořivou obraznost, stavěly krásné písemnictví do služeb sociálních tendencí a mravní výchovy. Nebyly ovšem novinkou, ježto láska ke skutečnosti provázela české písemnictví ode dávna, a zájem o společenské problémy byl básníkům uložen již Nerudou, ale působily nyní velmi mocně, ježto se shodovaly s celkovým ovzduším evropským a byly s krásným zápalem hlášány osobností nevšední: mužem světového rozhledu, jenž neomylně cítil naléhavé potřeby vlasti, idealistou, který žil a myslil v dorozumění se starou tradicí českých dějin a zároveň hleděl do budoucnosti, kritikem-filosofem, pod jehož zdánlivým rozumovým chladem se tajil oheň tvůrčího úsilí.

Mezi spisovateli, přijavšími Masarykovy zásady za své, není mnoho básníků, a i ten, kdož z nich prokázal

největší stupeň obraznosti i rytmického nadání, jest v podstatě spíše žurnalistou velkého slohu než umělcem. Jest to Josef S. Machar, nebezpečný polemik a skvělý feuilletonista, demokrat a volnomyšlenkář od hlavy k patě, v jehož břítké próse i suchých verších došel prudkého výrazu český odpor proti Vídni i Římu a zároveň revoluční uvědomění proletariátu. Jeho lyrické začátky byly ven a ven subjektivistické a připomínaly v lecčems mladého Nerudu, ale těžký soumrak století halil do svých stínů Macharovy typické spory mezi zjitřeným citem a nedůvěřivou rozumovostí, Macharovu krutou kasuistiku lásky spíše nervní než citové. Rozum, kritický a analytický, zvítězil pak v prvních knihách, psaných ostrým perem satirikovým na začátku dlouholetého pobytu vídeňského: nelitostný soud o politice, o poměru společnosti k ženě, o veřejné mravnosti, o rozvrstvení společnosti, o logice dějin odíval se do jasných, často až triviálních forem, v nichž živel lyrický ustupoval stále určitěji epice. Studium dějin, horlivé zabývání se antikou, několik cest do Itálie dokonaly Macharův obrat k objektivismu, takže v posledním období své básnické činnosti věnoval se básník výhradně rozsáhlému cyklu výpravných básní, jež s názvem „Svědomím věků“ zpodobují epopeji lidstva, nejšťastněji tam, kde mužné dláto tesá postavy římského imperia nebo kde zapříisáhlý protivník církve obnovuje s ostrými pointami výjevy z české reformace a protireformace. Jsme tu však na míle vzdálení od ryze uměleckých evokací Jaroslava Vrchlického: rozkoš z básnické vise nadobro ustoupila mravnímu soudu nad dějinami, renesanční radost ze života nahrazena jest tvrdým kultem síly a povinností, kouzlo přírody a estetická hra vyhasly pod přísnýma a střízlivýma očima realisty a demokrata. Macharovou školou prošel, ale od ní se osvobodil Petr Bezruč, básník jediné knihy, jež se právem pokládá za vrchol českého politického básnictví soudobého. V rhapsodických skladbách strhujícího patosu a dokonale lidového rázu zahřměl samotářský pěvec slezský do svědomí všem, kdož zapomínají, že na Ostravsku a na Těšínsku hyne polonisační a germanisační celá větev národa československého;

spojiv obžalobu národnostní s protestem sociálním, pozvedl utrpení kovkopů na českopolském pomezí do výše skutečně tragické.

To, co se nazývá českou realistickou prósou povídkovou a románovou, vykazuje při značné početnosti pěstitelů i produktů tvářnost několikerou. Domácí tradice pozorovatelská, která přes starosvětského figurkáře a mudroslovného vychovatele lidu Aloise Vojtěcha Šmilovského sahá až k V. Hálkovi a B. Němcové, pojí se tu s mnohonásobnými podněty cizími, zvláště ruské románové psychologie a francouzského vypravovatelského umění. Skoro pitoreskní zájem o rázovité postavy, dychtivý smysl pro rozvrstvení společnosti podle stavů a tříd, staročesky hloubavé porozumění mravním otázkám pomáhají vytvářeti románová díla, vesměs neocenitelná pro poznání životní skutečnosti v Čechách, kde stále zřetelněji zemědělec ustupuje továrnímu dělníku, a kde měšťanstvo nadobro odkládá patriarchální formy, přizpůsobujíc se mravům a nazírání západní Evropy. Starší z českých realistických povídkářů pracují způsobem genrovým a na figurkách láskyplně vyzorovaných ukazují, kterak formy života obměňují lidské povahy, stavějíc je před zvláštní mravní otázky. Tak Ignát Herrmann, rozmarný i soucitný kronikář drobné buržoasie pražské, mistr humoristické kresby, nebo Karel V. Raš, střízlivě pravdivý zpravodaj o rodinných i stavovských rozporech sedláků a domkářů v Podkrkonoší, milující rolníka v jeho svazku s půdou. Na sociální román velkého slohu, jaký tanul na mysli již několika vypravěčům Nerudova pokolení, pomýšleli psychologové českého měšťáctva, znepokojení až do hloubi duše mravními krisemi své třídy, nachuravělé i fysicky; kde však Matěj A. Šimáček, malíř života továrního, dospívá k pokorné resignaci, k víře o obrození plemene čerstvou krví venkova a k evangelíu práce a slitování a kde naturalisovaný Moravan Josef Merhaut léčí své postavy z mravního úpadku mystikou jednou katolicky náboženskou a podruhé národnostní rozhoduje se hlučná feministka Božena Viková-Kunětická pro mravní vzpouru ženinu, namířenou proti základním útvarům dosavadního soužití obou pohlaví. Realism

značivá často, že pozorovatelská činnost preroste v spisovateli jeho obraznou tvořivost, a že se v látce věcně zajímavé úplně ztratí osobnost básníkova, při čemž dílo trpívá nedostatkem umělecké volnosti a spontánní poesie; v tomto smyslu jsou uvedení romanopisci typickými realisty.

Jako v době Nerudově nachází realism výpravný svůj doplněk v realismu scénickém, k němuž se pracoval ve zralých svých hrách již Ladislav Stroupežnický, kdysi hotovitel hřmotných historických truchloher a řezbář archaistických genrů: dostačil-li mu zprvu rušný pohyb barvitých figurek lidových, o něž ani později nebyla ve vesnických dramatech českých nouze, postřehl, dozráv, že musí vážiti tragiku ze společenských proudů současného života, kde činy jednotlivcovy mají dosah sociální. Neprovedl všeho, co mu tanulo na mysli, ale prorazil dráhu nástupcům, kteří pak v látkách dělnických i měšťanských, studentských i uměleckých hledali pod barevným povrchem ostře vyzozorované skutečnosti hlubší proudy, často s vzácným darem rázovité povahokresby, zřídka se štěstím v osnově tragických konfliktů. Jména realistických těch dramatiků jsou namnoze stejná se jmény realistických vypravěčů; jeden z nich však, Jaroslav Hilbert, užívá skoro výhradně jasné a mužné formy scénické, do níž se mu zprvu vešly pronikavé analýsy ženských novodobých duší, pak skladné pohledy do dějinného bohatýrství, posléze netragické obrazy měšťanských domácností. Jako Hilbert pohrdli mladší a nejmladší dramatikové čeští ctí i nebezpečím ibsenovské problematiky a místo scénické kritiky života oddávají se systematickému zobrazování jeho vrcholných chvil, upadajíce při tom leckdy do techniky spíše výpravné.

Ale nebudiž vývoj předbíhán! Studeně předmětný realism mírně reformních záměrů, který ovládal českou prósu na sklonku devadesátých let, nemohl dostačiti mladším romanopiscům jiskrnějšího temperamentu, kteří touží vtisknouti osobitě podanému a směle stilisovanému obrazu skutečnosti co nejvíce ze své individuality a zároveň naplniti výpravné skladby ilusí života vystupňovaného. Vyšecše z realismu a natura-

lismu, oprošťují se během vývoje od něho a vytvářejí si svět svéprávné zákonnosti. Náladový lyrik a teplý krajinář Fr. X. Svoboda slučuje venkovského mudrce a moderního deterministu s básníkem a dosahuje v dušezpytných povídkách i společenských románech dojmu životní totality, ať maluje nové vesničany svého středočeského domova nebo ať líčí pražskou buržoasii. Zachmuřený a nesmiřitelný pesimista Josef K. Šlejhar přebásňuje si svět bloudících lidí, trpících zvířat a oživených věcí v děsivou visí až hořecného rázu, pod níž úpěnlivě kvílí soucit a touha po vykoupení. Nevyčerpatelný fabulista a úžasný znalec všech životních prostředí K. M. Čapek miluje nade vše smělou grotesku, jejíž složky a motivy jsou převzaty s úchvatnou pravdivostí ze života, ale jejíž souhrn působí fantasticky; pod špatností, pitvorou a ubohostí, jež odvážně seskupují jeho románové kroniky pražské, tetelí se často strádající srdce lidské, očišťující se utrpením. Vilém Mrštík, horoucí psycholog mladých duší studentských, jest v podstatě nadání malířského: ať v jeho dějově chudých, ale pozorovatelsky hodnotných románových skladbách proudí nad volnou lesnatou krajinou záplava slunce, nebo ať starožitná Praha v nervosním ovzduší mění svou nevypočitatelnou tvářnost, vždy jeho barvy se impresionisticky kmitají, třepotají, žhnou a vábí.

Vynikající místo ve vývoji české povídkové prósy bylo vždy přisouzeno spisovatelkám; po Boženě Němcové, Karolině Světlé a Tereze Novákové připadl tento úkol Růženě Svobodové. Realism byl pro ni školou přesného pozorování věcí, prostředí a duší, kterou prošla rychle a s hodnotnými výsledky; impresionism, podporovaný také kulturou výtvarnou, zjemnil její zrak; sociální a emancipační snahy dobové prohloubily její mravní cit pro spravedlnost a čistotu; vydatné studium literatur, umění a praktické filosofie, jakož i rozsáhlé cesty učinily z ní uvědomělou umělkyni dalekých kulturních obzorů. Od monografické podobizny cudné ženské bytosti, která ve styku se životem bolestně pozbyla ilusí, postoupila Růžena Svobodová k složitému společenskému románu, v němž česká i evropská skutečnost jest stilisována a přestilisována v duchu vývojové

touhy spisovatelčiny a často způsobem novoromantic-
kým. Vlastní však oblastí vypravovatelského umění je-
jího jest psychologicky propracovaná novela, stejně
šťastná tam, kde vypráví typické osudy pudově ryzích
postav, rostoucích z klína přírody, jako tam, kde za-
chycuje erotické soumraky v duších rafinovaných —
znalkyni duší a malířku krajinářku doplňuje vybrou-
šená stilistka barevného odstínu a melodické skladby.
Růženou Svobodovou se vývoj českého románového
umění nekončí: někteří z jejích žaček a žáků usilují
o duševní prohloubení, jiní o přísnější tvarovou stavbu
románů a povídek; s novoromantikou, kteří se dobro-
volně vyhošťují z přítomnosti, závodí mladí naturalisté
dbající o podrobnou malbu prostředí; soustředění zpy-
tatelé výjimečných povah a osudů individuálních stře-
tají se se sociálně zaujatými vykladači velkých dobo-
vých tendencí. Bylo by předčasno hromaditi jména tam,
kde jde o čestný zápas umělců teprve hledajících a vzdá-
lených doposud zralého mistrovství.

Odklonu od realismu k umění duchovějšímu, od pouhé
reprodukce skutečností k slohové zákonitosti, od slohu
suše referujícího k barvitě, odstíněné a osobité dikci
nebyla by románová prósa česká právě jako drama a
zvláště lyrika mohla provésti bez vydatné pomoci, kte-
rou všemu krásnému písemnictví českému poskytla
v nevídané dotud míře literární kritika. Od počátku
devadesátých let připadlo jí místo vůdčí, a tuto svou
odpovědnost uvědomovala si v předních svých zástup-
cích. V čele jejich stojí F. X. Šalda, v němž vedle brit-
kého kritika a literárního učenice dříme také básník,
experimentující občas v různých oborech. F. X. Šalda
přinesl z Francie do Čech přesnou kritickou metodu;
vytvořil kritické názvosloví; s jedinečným smyslem pro
formu daroval svým krajanům essayistický sloh, v němž
sám napsal několik klasických kusů hlubokého pojetí,
přesvědčivé výmluvnosti a výrazové lahody. Tu syn-
teticky shrnul to, oč se bil v britkých polemikách a co
dovozoval dlouholetou praxí posuzovatelskou: že umě-
ní musí vyvěrat ze života a vraceti se k němu jako jeho
množitel; že básnické dílo nevzniká ani napodobou
vzorů ani prováděním rozumových tendencí, nýbrž

organickou tvorbou, jejímiž podmínkami jsou opravdovost v životě a umělecké školení; že forma jest nerozlučně spjata s obsahem a že v ní se skrývá nejosobitější projev individuality původcovy. Jako Masaryk v době realismu, stal se F. X. Šalda v následujícím období myšlenkovým vůdcem českého písemnictví — kritika přejala místo filosofie.

I tentokráte byla to lyrika, jež vyjádřila nejvyšší úsilí národní duše formou stejně novou jako uměleckou; mocněji než v románě i v dramatu došly v ní výrazu obrodné snahy mravně společenské, ozývající se od Masarykova vystoupení a od politicko-sociální revoluce 90. let, zvané „Omladinou“: samo srdce národa se vyzpovídalo verši a metaforami svých lyrických básníků. Ideově náleží do jejich řady J. S. Machar, jehož umělecké prostředky jsou však bližší realismu; dokonalými představiteli této lyrické skupiny jsou Antonín Sova a Otokar Březina, jejichž básnické dílo jest dnes podstatně uzavřeno. Antonín Sova i Otokar Březina jsou syny jižních Čech, vlastní náboženské myšlenky a vznícené citovosti, která se před stoletími vyslovila reformací; onen přinesl si z domova spíše vznícenou citovost, onen spíše hloubavost náboženskou. Oba záhy opustili rodný kout, ale nosí věrně jeho obraz s sebou, úředník a knihovník Sova v Praze, vzrušené národními i sociálními zápasy, učitel Václav Jebavý (neboť takto zní občanské jméno Březinovo) v samotě moravského venkova, stvořené pro kázeň soustředěné meditace a ideové i básnické ekstase.

Citový a citlivý snílek Antonín Sova počal uměleckou svou dráhu uprostřed veršujících genristů a realistů jako impresionista velmi jemného ústrojenství a impresionistou zůstal vlastně vždycky; dodejme, že jeho impresionism má ráz příznačně hudební. Veršem hebcem melodickým a obrazem, jež má plachost pastelu, dovedl zachytiti netoliko odstín krajiny, naladění melancholické či zrádné lásky, světélkující ovzduší velkého města s jeho směsí krásy a hrůzy, ale i citový přízrak doprovázející přemýšlení. Antonín Sova dumal o přerodu společnosti, o blízkosti revoluce, o hrdinském poslání malého národa, který uprostřed nepřátel znovu jest

pozvuzován k dobrodružstvím odvahy, o vykupitelské moci lásky, oběti a solidárnosti. Taktó Antonínu Sovovi básníku s Aeolovou harfou v útlé a bolestné duši, neušel ani jediný myšlenkový záchvěv milovaného národa, od napiatých dob revoluční „Omladiny“ až do obnovy politické samostatnosti československé, ale co poutalo jej z každé myšlenky nejvíce? Její citový doprovod, její náladová fosforescence, její kouzlo, „rozvířující samotářské struny v duši“.

Zcela jinak u Otokara Březiny. Vzdělav se u mystiků indických i křesťanských, prošed školou moderních filosofů i přírodovědců, zpracovav podněty sociálního hnutí i mravního novoidealismu, zasvětil celý svůj život zádumčivého samotáře metafysickému přemýšlení, které se stalo jeho výhradní vášní, když se byl zřekl štěstí v milostné či přátelské pospolitosti. Necelých deset let ze svého života věnoval Otokar Březina tomu, aby lyricky vyslovil zkušenosti a jistoty své filosofické myšlenky; pouhých patero sbírek básnických a jeden svazek essayí mu k tomu dostačily, takže sotva pětatřicetiletý může odložití pero a ponořiti se do mystické dumy, jež jest mlčením. Prosycen osobní bolestí, která soustředila všechny smutky srdcí a hlav z konce století, dal Otokar Březina proniknouti svou duši záhy mysticky plamennou touhou po Bohu, radostnou láskou k osudu a k vesmíru. Zřeknuv se pak osobní poesie, plane v této duchovní rozkoši a zpívá v ní lidstvu hymny a modlitby, v nichž projevuje svou solidaritu, svůj bratrský pocit se všemi myslícími, pracujícími a trpícími bytostmi. Taktó v jeho díle došly výrazu netoliko tendence novoidealismu evropského, ale i dávná ideová tradice celé reformace: i on jako Hus, Chelčický, Komenský a Palacký neshledává vyššího úkolu a větší moudrosti než žítí v Bohu a s Bohem, hledati a konati jeho vůli, poznávati a milovati ve vesmíru souhlas s jeho zákony. Ale jako Čechové minulých věků má i Březinova náboženská zároveň ráz praktický, nabývajíc rysu sociálního a posvěcení mravního. Kážeť — nejkrásněji v posledním básnickém díle v „Rukách“ — evangelium součinnosti všech, spolupráce milionů živých, mrtvých i nenarozených, ukládá soustrázeň a pomocnou energii,

hledá a uskutečňuje zákon nového řádu sociálního, jenž jest svrchovaně spravedliv, ježto vyvěrá z Boha. Leč i umělecky jest dílo Březinovo naplněním a dovršením tradice českého básnictví, hlavně oné, která se počíná Jaroslavem Vrchlickým. Dokonalý mistr uzavřené formy i volného verše, básník nejosobnějších modliteb i hromadných hymen sborového rázu, pracoval Otokar Březina jako ciselér o svém díle, až je přivedl k dokonalosti skoro absolutní; těžko bylo by v celé lyrice Evropy současné najítí umělce, jenž by v obrazovém vytržení takto ovládal patos myšlenky a takto klenul odvážnou a bohatou metaforou most mezi kvetoucím světem jevů a vzdušným světem ideí.

Vrchol, jehož české básnictví dostoupilo Otokarem Březinou, pozdějším lyrikům zůstal podle své mystické povahy nedosažitelným; jejich cesta vede s hrotu hory do údolí, mezi lidské radosti a žaly, k svítícím i kouřícím ohňům života. Jediné dramatický lyrik, předčasně zesnulý Otakar Theer usiloval ve vzdorné a hrdé své myslí o absolutno náboženské, mravní a umělecké, ale nezapomněv svých sensualistických začátků, provázel své hledání prudkou, až nahou konkrétností obrazu i výrazu, vždy vášnivě prožitého; snaha o volný verš, inaugurovaná již Sovou a Březinou, došla u něho vyvrcholení. Jeho antipodem jest do jisté míry Karel Toman, ryzí lyrik uzavřené formy písňové, jehož ctižádost směřuje k tomu, aby citová dobrodružství svého temného, ale ohnivého srdce zhustil na nejmenší prostor veršový a nadal při tom názornou plastikou. Takový úsečný básnický výraz blížící se jednak písni, jednak říkadlu, oblíbil si ve své lyrice také Viktor Dyk, nejplodnější z mladších českých básníků, zdomácnělý i v románě, povídce a dramate, nad to vynikající politický novinář a satirik obávaného vtipu. Skepse a ironie jsou již vrozeny tomuto romantikovi na ruby, jenž vlastní svou hlubokou citovost persifluje a jenž nedůvěřuje své obraznosti podivně rozmarné. Celý jeho vývoj směřuje však k tomu, aby onu vrozenou skepsi a ironii překonal a dopracoval, či spíše domyslíl a dotrpěl se absolutní jistoty. Nehledá jí ani u Boha, ani v náručí ženině, ani v klínu přírody, nýbrž v bezpečné jednotě s náro-

dem, ale tu dovede jeho rytířsky hrdá a neústupná mysl přijmouti pouze, když by karakterní národ stál na svobodné půdě. Takto došel Viktor Dyk, krajan Svato-pluka Čecha a v lecčems pokračovatel Jana Nerudy, k poesii českého nacionalismu a při ní stál věrně s důsledností pravého muže jak za let politických zmatků, tak i v dobách válečných zkoušek; politický sarkasmus, lyrická dialektika, duchaplná pointa sloužily mu v jeho úsporných a narážkových verších k tomu, aby varoval před slevením s ideálu formovaného již v národním obrození. Dožil se v plné tvůrčí síle toho, že tento ideál byl uskutečněn vybudováním Československé republiky. Tu však přihlásil se znovu starý romantik v něm. Nespokojuje se s tím, čeho již dosaženo, nýbrž povzbuzuje stále k vyššímu; jest raději donem Quichotem ideálu než spokojeným příživníkem pohodlné skutečnosti; svatý neklid, hárající v něm, jest vzpruhou mravního vývoje.

Ani Theerův idealism všemu na vzdory, ani Dykovo rytířství nedosažitelného nevyjadřuje životního názoru a básnického vyznání dnešní lyrické mládeže české. Ta zvolila si za mistra retorika zdravě lačných smyslů, jenž prošel dekadencí, zakotvil v radostném naturismu. Stanislav K. Neumann, chvalořečník života ve všech jeho formách, plodivé přírody i strojové civilisace, volného ptactva ve vzduchu i dělnictva při práci, hučícího potoka i oddychujícího města, přenesl mystický výkřik Ot. Březiny „sladko jest žítí“ na zemi, zatížil jej vitalismem poněkud brutálním a panteismem značně nehorázným. V jeho výmluvné, smyslné, názorné hymnice života jen a jen empirického dochází výrazu opojení lidu, který dychtí přisednouti k hostině života. Málokde v Evropě jest mu prostřeno tak bohatě, jako právě v mladé Československé republice, vybudované důsledně na základě zákonodárství sociálního, v duchu solidarity všech tříd a se zřejmou snahou ochrániti a zabezpečiti vrstvy pracovní. Jenom tehdy budou to však hody požehnaného života, stane-li se jejich předpokladem tvořivá práce a to v tradičním duchu oněch myšlenkových hodnot, jejichž nejvěrnějším zrcadlem jest české písemnictví v šesti stoletích svého vývoje.

ARNE NOVÁK
ČESKÉ PÍSEMNICTVÍ
S PTAČÍ PERSPEKTIVY.

V úpravě Svatopluka Klíra
vytiskla Politika

v Praze

a vydal Ot. Štorch-Marien
jako

dvacátý čtvrtý svazek

své edice Aventinum

v 5000 výtiscích

na podzim roku 1920

v Praze I.

Kaprová 52